



ORGAN FÖR VETENSKAP & FOLKBILDNING
NUMMER 1 2022

folkvett.

**Freud var en
önsketänkare**

folkvett.

ORGAN FÖR VETENSKAP OCH FOLKBILDNING

Folkvett är organ för Föreningen Vetenskap och Folkbildning (VoF), som har till uppgift att främja folkbildning om vetenskapens metoder och resultat. Särskilt tar föreningen som sin uppgift att i fri opinionsbildning bekämpa de felaktiga föreställningar som förekommer i frågor som kan avgöras vetenskapligt.

Folkvett utkommer sedan 1983 med 4 nr/år. ISSN 0283-0795.

Adress: c/o Föreningshuset Sedab AB, Lumaparksvägen 7, plan 7, 120 31 Stockholm.

E-post: folkvett@vof.se

Prenumeration: Ingår i medlemsavgiften till VoF, 250 kr/år. Prenumeration utan medlemskap: 250 kr/år.

Redaktörer: Sven-Ove Hansson (ansvarig utgivare) sven-ove.hansson@vof.se, Pontus Bockman pontus.bockman@vof.se och Dan Katz dan.katz@vof.se. Redaktionen bistås av en redaktionskommitté, där VoF:s styrelse ingår.

Grafisk form: Elvy & Mikael Nyberg.

Skriftliga bidrag till *Folkvett* – artiklar, debattinlägg, recensioner, notiser – är alltid välkomna. Angivande av litteraturreferenser uppmuntras, däremot uppmanas till försiktighet med noter. Alla bidrag granskas av redaktionen. Eftersom VoF drivs ideellt kan skribenter inte arvoderas. Om inget annat överenskommits kan publicerat material komma att läggas ut på internet. *Folkvett* indexeras i Artikelsök.

Manusstopp för nr 2/2022 är 31/5 2022.

Omslagsbild: *Den blinde Oidipus anbefaller sin familj åt gudarna*, Bénigne Gagneraux, 1784

Om våren, Folkvett och vådan av att vara skeptiker

Välkommen till årets första nummer av Folkvett. När detta skrivs har vårdagjämningen just passerats och förvårsluset avslöjar obarmhärtigt att redaktörens fönster är i akut behov av putsning. Kriget i Ukraina lägger dock sordin på de mest uppslupna vårkänslorna. Covid tycks ha släppt sitt grepp om samhället och många tycks ha mycket att göra. En baksida av detta för folkvettredaktionen, blev att flera av dem som aviserat att de skulle inkomma med en artikel, meddelade strax innan sista manusdag att de tyvärr inte hann med. Vi vill därför uppmuntra våra medlemmar att överväga om ni sitter inne med en kompetens inom ett ämne som våra läsare skulle ha utbyte av att läsa om. Vi kan naturligtvis inte garantera publicering. Ibland är ämnet intressant men inte riktigt passande för tidningen, i andra fall är skribenten uppenbarligen mycket kunnig inom sitt område, men behöver finputsas färdigheten i att skriva stringent, men ändå lättläst. Men försöka duger.



Vi har ändå lyckats få ihop ett nummer som har flera intressanta artiklar. Psykologen Billy Larsson har bidragit med en lång artikel om Freud. Larsson skrev redan för tjugo år sedan ett mycket uppskattat bidrag i samma ämne för Folkvett, och i dagarna släpper han en hel bok som avlivar de flesta av de myter som cirkulerar om psykoanalysens fader. Boken recenseras också i detta nummer.

Thomas Malm, professor i humanekologi vid Lunds universitet bidrar med en roande berättelse om en skotsk kryptozoolog och Sven-Ove Hansson, professor i filosofi vid KTH, återpublicerar en artikel om pseudovetenskap från 1995

Två av våra senaste folkbildare, Jessica Norrbom och Maria Ahlsén, berättar om svårigheten att förmedla vetenskapligt baserade hälsoråd och den ilska som man kan mötas av när man förargar dem som på ett nästan kultliknande sätt vill försvara sina kurer.

Detta leder oss osökt in på ett annat ämne: att vara

skeptiker kan kosta. I detta nummer finns en recension av en mycket ambitiös bok, skriven av den belgiske skeptikern och HR-konsulten Patrick Vermeren. Folkvett har också intervjuat honom om de problem som han mötts av när han har vågat ta offentlig ställning mot uppenbar pseudovetenskap. Han och en skeptikerkollega var nyligen inblandade i ett skadeståndsmål, där en "coach" stämde dem för förlorade intäkter efter att de publicerat en kritisk artikel om denne coaches verksamhet. De vann, men deras advokatkostnader blev hisnande. I intervjun berättar också Vermeren om en annan skeptiker som i sitt försvar mot en pseudovetenskapare har fått spendera miljonbelopp på juristhjälp. Andra exempel: detta folkvettsnummers redaktör fick föreläsa med väktarskydd efter att ha mottagit dödshot inför en föreläsning om oseriösa "coacher" och fick en utlandslansering av en bok avbruten då hans litterära agent också representerade en framgångsrik "beteendevetare", som fått kritik av VoF för sin personlighetsteori. Tidningen Ergo, Uppsala studentkårs tidning, rapporterade nyligen att VoF:s tidigare ordförande, professor Dan Larhammar, fått utstå flera hot och absurda anmälningar efter att han uttalat sig kritiskt om kolloidalt silver. En tidigare styrelsemedlem i föreningen förföljdes av en person som var involverad i en ökad konspirationsteoretisk organisation. Det går knappt en vecka utan att aktiva medlemmar i VoF får märkliga mail från personer som ogillar vårt arbete. De flesta är med stor sannolikhet harmlösa, men förvirrade människor kan också göra förvirrade, och i värsta fall farliga saker. Men, som någon klarsynt tänkare sade: "har man aldrig förargat någon har man förmodligen inte heller någonsin försökt göra skillnad".



Men att vara skeptiker är också kul. Den sjunde maj har vi vår årsstämma, denna gång arrangerad av vår förening i Uppsala. Folkbildarpriser kommer att utdelas, och med stor sannolikhet kommer alla tre pristagarna delta i en paneldebatt. Det är ännu inte bestämt om vi kommer kunna direktstreama prisutdelningen, men varför inte ta sig till Uppsala, uppleva eventet på plats och träffa lika-sinnade?

I höst kommer VoF, som vanligt, delta på bokmässan i Göteborg. Här hoppas vi få många frivilliga till vårt arbete i montern, som denna gång kommer att vara lite större än förut. Vi har dessutom fått den stora äran att på mässan arrangera ett seminarium om konspirationsteorier, där 2020 års folkbildare, professor Åsa Wikforss kommer att delta, tillsammans med journalisten Kent Werne – författare till boken ”Allt är en konspiration” – samt tidningen Filters chefredaktör Mattias Göransson. Och skulle inte detta räcka för den intresserade VoF-medlemmen, arrangeras regelbundet skeptikerpubar på olika platser med intressanta föredrag. Väl mött! 

Freud var önsketänkare – inte forskare

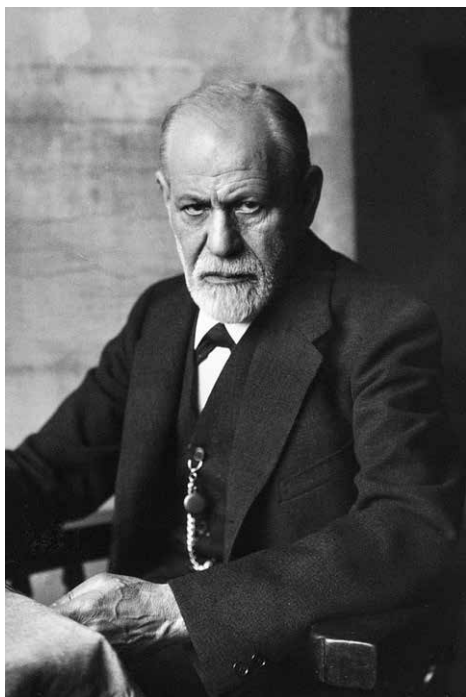
Billy Larsson, leg psykolog, fil dr i psykologi och författare till "18 myter om Freud och vägen framåt" menar att Freud inte var vetenskapsman utan snarare en önsketänkare som både fabricerade och fantiserade ihop stöd för sina teorier. Därför är det hög tid för de som är positiva till Freud att bemöta kritiken och inte bara låtsas som att den inte finns.

FREUD HAR SETTS SOM EN SANNINGSSÖKARE av stort format, som modigt letar efter insikter om de mörkaste vråerna av det mänskliga psyket – både hos sig själv och andra. Samtidigt han har anklagats för att sakna intellektuell hederlighet. Men vad många inte känner till är att Freud själv framhållit att han inte dragit sig för att ljuga, och dragit lärdomar av det.

Så pass tidigt som 1901, i *Vardagslivets psykopatologi*, menade Freud att det var svårt för honom att ljuga sedan han börjat med psykoanalys ”Varje gång jag försöker förvanska något, råkar jag ut för ett misstag eller någon annan felhandling, varigenom min oärlighet [...] förråder sig” (Freud, 1901, 1997, s. 253). För att dra denna slutsats måste Freud först ha provat att ljuga – det han kallar oärlighet – och insett att det var ett högriskprojekt. Det gör att lögnen – alltså påståenden som personen som faller dem vet att de inte stämmer – inte är så vanliga hos Freud.

Freud drog sig dock inte för att ljuga även efter att ha dragit slutsatsen att det var riskfyllt, men det rör sig om sådant vars sanningshalt var svårt att kontrollera. Det gör att många osanningar som Freud kommit med, varit möjliga att upptäcka först när sådant som Freud aldrig kunde ana skulle bli offentligt ändå offentliggjorts, såsom Freuds privata brev och två ursprungliga fallbeskrivningar.

En av Freuds mest uppenbara lögnen var att hans kollega Breuer botat den patient som gick under pseudonymen Anna O., en behandling som beskrevs i *Studier i hysteri*, den bok Freud publicerade tillsammans med Breuer (Freud, 1895, 2007). I själva verket var Anna O. i uselt skick när behandlingen avslutades (Ellenberger, 1972). Av olika brev framgår att det visste Freud, men likafullt påstod han till exempel 1925 i sin självbiografi att Breuer befriat Anna O. från alla symtom. Det var viktigt att hävda att hon mådde bra, eftersom Freud påstod att han tillämpat samma behandlingsmetod som Breuer gjort med Anna O. Genom att försöka sola sig i glansen av Breuers påstått lyckade behandling kunde även Freud framstå som en framgångsrik behandlare.



Även den mindre kända fallbeskrivningen *Rapport om ett fall av paranoia som talar emot den psykoanalytiska teorin* är med all sannolikhet en fabrikation (Freud, 1915, 2001). Där kom Freud just med sådana motsägelser som han visste att han lätt gjorde när han ljög (Larsson, 2022). Tydligt tyckte Freud att det var så angeläget att få återopa ett fall som styrkte hans teori om att bortträngda homosexuella önskningar ligger bakom paranoid problematik, att risken med att fabricera ett fall och då motsäga sig, var värd att tas.

Freuds sätt att fantisera fram evidens

Många osanningar och underligheter i Freuds tänkande karaktäriseras dock bättre som självbedrägeri och önsketänkande, än som medvetet ljugande. Det gör inte Freud till en forskare. Det är illa nog att ljuga ibland, men att systematiskt fantisera fram stöd för sina teorier, räknas inte heller som en vetenskaplig metod.

I samband med att Patrik Svenssons bok *Ålevangeliet* blivit en internationell succé har Freuds forskande om ålars könsorgan fått allmän kännedom. Sådan traditionell forskning började Freud med innan han slog om till att bli behandlande läkare, och det är viktigt att förstå att Freud inte rätt igenom ägnade sig åt att önska fram evidens. Han hade också en sida där han var den utbildade forskaren med en ärlig strävan att nå kunskap, och förstod att det var svårt att nå säker kunskap om komplexa ting.

Dock var det önsketänkaren Freud som tog överhand, och allra mest uppenbart blir det i fallbeskrivningarna om Lille Hans och den så kallade Vargmannen.

För att ta ett exempel från Lille Hans på hur Freud resonerar. Hans är fyra år, och tycker om att sova hos sin mamma. En anledning till det är enligt Freud att han längtar efter "hennes könsorgan" (Freud, 1909, 2006, s. 190). Som läsare tänker man förstås att Freud ska redovisa några belägg för den slutsatsen. Men Freud anför inga iakttagelser som stöd för sin hypotes. Freud förfar istället på följande vis.

Freud utgår från en av honom konstruerad psykologisk lag som säger att pojkar i åldern tre till fem år vill ha samlag med sin mamma. Eftersom Hans är pojke och fyra år, blir slutsatsen att han vill ha samlag med mamman.



Oidipus och Sfinxen.

Freud använder alltså deduktiv metod, det vill säga gör en härledning från sin egen generella teori, och är sedan inte nog med att den ska ha stöd i det enskilda fallet. Istället nöjer sig Freud med att Hans vill sova hos modern. Bättre kvalitet än så är det inte på Freuds stöd för sina teorier.

Detta sätt att skapa evidens för sina teorier, det räcker för önsketänkaren Freud, men skulle inte räckt om han vore en forskare. I så fall hade han behövt framföra stöd från Hans agerande. Att han kanske pillade på sin penis och samtidigt ville röra vid moderns könsorgan. Det skulle kunna vara stöd för Freuds tanke om barnets incestuösa längtan, det Freud kallade för oidipuskomplexet. Men så

fungerar inte den önsketänkande Freud. Han är så säker på att hans teori är rätt, att han aldrig överväger att den kanske inte stämmer.

Det är dock i fallbeskrivningen Vargmannen som Freuds önsketänkande tar sig sitt mest fantastiska uttryck, med inslag av absurditet och ofrivillig humor.

Freuds fantasys största skapelse

Vargmannen, eller Sergej Pankejeff, som den unge ryssen egentligen hette, uppger att han haft upprepade depressioner sedan hans syster Anna tagit livet av sig (Gardiner & Freud, 1974). Vid en sanatorievistelse hade han blivit kär i en sköterska vid namn Therese, fått ett otydligt gensvar, men ville inte ge upp. Patienten hade sökt hjälp hos olika behandlare, och även tagit upp detta med Therese. De hade gett honom rådet att avsluta relationen, men Freud var av en annan åsikt. Patienten kunde mycket väl försöka bli gift med Therese, men först en bit in i analysen.

Vargmannen blev glad av att få höra detta och påbörjade behandlingen, men Freud var inte nöjd. Det berodde på att Freud fått kritik för att övervärdera den sexuella faktorn från personer som tidigare varit anhängare, som Adler och Jung. Freud ville därför ha fram material som kunde utgöra bevis för att barnet hade en sexualitet redan i åldern tre till fem år, med klara likheter med den vuxna sexualiteten. Men Freud fick inte fram något material från Vargmannen som passade för sådana tolkningar, och satte press på patienten. Om han inte kom med mer lämpligt material, skulle analysen avslutas.

Patienten mädde inte tillräckligt bra för att vilja sluta, och tog upp en dröm han drömt som barn, där han var

GEN. RUMOR

H. Wal. Ang. Wolf

Gal. Loup

It. Lupo

His. Lobo

Bohem. vlk

Belg. wouff.

Anselmus de hood
fecit

Wolf.

Lupus.

Loup.

rädd för vargar. Freud menade att med hjälp av drömtolkande gick det att bestämma när drömmen hade drömts, det var natten till julaftonen när patienten var fyra år. Äntligen hade Freud material från den ålder då oidipuskomplexet var tänkt att utspela sig. Nu gällde det bara att kunna ge drömmen en sexuell tolkning.

Freud menade att en sak gjorde att pojken inte var nöjd denna julafton, han saknade nämligen något: att pappan hade ett analt samlag med honom. Hur i all sin dar, kunde Freud komma med ett sådant påstående? Givetvis inte för att patienten hade ett sådant minne. Utan för att Freud använde drömmen för att konstruera ett minne. Som kom att se ut på följande sätt.

När patienten var ett och ett halvt år och låg han en eftermiddag och sov i sin säng i föräldrarnas sovrum, då kom föräldrarna in och hade samlag bakifrån. Detta gjorde pojken upphetsad, och på julaftonen några år senare, ville han att pappan skulle göra samma sak med honom som han gjort med mamman. Samtidigt blev pojken ångestfylld av anblicken av vad föräldrarna höll på med. Det berodde på han uppfattade mammans underliv som ett "sår"; vilket Freud menar tolkas som att hon haft en penis som blivit bortskuren, och därför blev han rädd för att det även skulle drabba honom. Dessutom reagerade pojken på att pappans penis åkte ut och in i mammans sår. När penisen försvann blev han ledsen å pappans vägnar, när den åter syntes blev han glad.

Som Folkvetts läsare nog anar, inget av detta bekräftas från patienten själv, utan allt är en skapelse från Freuds fantasi, för att kunna påvisa för Adler och Jung att de har fel: barnet är visst en sexuell varelse från tidiga år.



Dessutom ryms här många orimligheter. Om en ett och ett halvt åring skulle se föräldrarna ha samlag, finns inget som talar för att det skulle vara upphetsande. Och barn i den åldern har inte en så avancerade inlevelseförmåga att det kan tycka synd om pappan, för att hans penis inte syns en kort stund. Ytterligare en orimlighet är av anatomisk art. Den som har viss erfarenhet av hur den nakna kvinnokroppen ser ut från lite olika vinklar, förstår hur svårt det är att "såret", det vill säga de yttre blygdläpparna, ska synas vid samlag bakifrån och kvinnan tar stöd i sängen med händer och ben. Freud påstår att den ställningen är "synnerligen gynnsam" för de iakttagelser som Freud vill att pojken ska göra (Freud, 1918, 2000, s. 533). I själva verket skulle det kräva att föräldrarna hade samlag mer eller mindre ovanför den sovande sonens ansikte, och varför skulle de göra så?

Här önsketänker alltså Freud för att få in temat kastrationsångest. Efter att ha sett en kvinnans könsorgan, blir



en pojke rädd för att själv bli kastrerad, det gäller enligt Freuds teori. Därför var det viktigt för Freud att hävda att pojken hade goda förutsättningar för att se moderns blygdläppar, så att skräcken skulle kunna slå in.

Den vetenskaplige Freud griper in

Nu händer dock ytterligare en märklig sak i denna märkliga fallbeskrivning.

I den ursprungliga fallbeskrivningen studsar Freud fram och tillbaka mellan den önsketänkande Freud som hävdar att hans historia grundar sig på vad patienten säger, och den ärlige och vetenskaplige Freud som medger att scenen rör sig om hans egen konstruktion. Men några år senare läser Freud sin fallbeskrivning, och undrar vad det är för historia han konstruerat. Det leder till att Freud i se-

nare utgåvor för in sina tveksamheter i fallbeskrivningen, inom två hakparenteser.

Då konstaterar den vetenskaplige Freud om sin drömtolkning, att den ”verkade så absurd” (Freud, 1918, 2000, s. 537). Detta gör Freud, trots att önsketänkaren inom honom redan påstått att det rör sig om ett av patienten bekräftat minne. Så kämpar Freuds sidor med varandra i en och samma text. Ska han styras av sitt önsketänkande om att ha hittat material som visar på barnet som en sexuell varelse och därför går att använda mot Adler och Jung, eller ska han stå för vad hans kritiska förnuft säger, och medge att han skapat något absurt?

Det är ingen tvekan om vilken sida som vinner till slut, och Freud avslutar fallbeskrivningen med att hävda att bevitnandet av föräldrasamlaget – urscenen som Freud kallar den – är ett faktum, trots att ”bevisen” för att den inträffat utgörs av framfantiserad evidens. Något som patienten också intygar genom att i en intervju på sin ålderdom konstatera att han knappast ens sov i föräldrarnas sovrum, för hos välbärgade ryssar sov barn hos barnflickan (Obholzer, 1982).

Hur Freud tänkte i fallet Vargmannen illustrerar en anledning till att Freud inte kan betraktas som forskare: han kunde inte skilja

Ska han styras av sitt önsketänkande eller ska han stå för vad hans kritiska förnuft säger, och medge att han skapat något absurt?

mellan sina fantasier om vad han önskar att patienten sagt, och vad patienten faktiskt sagt. Men en vetenskapsman måste kunna skilja mellan vad som har stöd i datamaterialet – i det här fallet patientens utsagor – och vad han eller hon önskar att få bekräftat.

Det gjorde dock inte Freud. Tvärtom ansåg Freud att han bevisat att psykiska problem beror på att barn har en incestuös strävan gentemot föräldern av motsatt kön i åldern tre till fem år. Men den som påstår sig ha bevisat en teori som är felaktig måste använda underliga argument, vilket Freud onekligen kom att göra.

Byggde Freud på sin kliniska erfarenhet?

Även om Freuds explicita argument är svaga, är det är lätt att tro att Freuds teorier ändå byggde på hans kliniska erfarenhet, och tänka att han kanske bara hade svårt att på ett bra sätt artikulera hur denna erfarenhet ser ut. Det stämmer att Freud ibland bygger på sin kliniska erfarenhet, såsom när han diskuterar patientnära frågor och beskriver hur människor med en viss diagnos kan fungera. Men överlag utgick Freud från de teoretiska spekulationer han kommit att omfatta, och försökte påvisa dem hos sina patienter.

Den som är tveksam till om detta stämmer, kan påminnas om att Freud ansåg sig ha bevisat sådant som att flickan led av penisavund, och att det fick till konsekvens både att hon ville ha barn med sin far och helst få en pojkbäbis, och till att kvinnan hade svårare för att vara rättvis än mannen – det verkar som Freud menar att hennes avund på mannens organ, stod i vägen för att kunna tänka riktigt klart. Finns det någon möjlighet att Freuds uppfattning



byggde klinisk erfarenhet av att kvinnor under sin analys beskrivit sin avund på pojkens penis?

Då skulle många av Freuds kvinnliga patienter kommit med påståenden i stil med dessa.

– Bäste doktor Freud, det finns en sak jag vill bekänna. När jag var fyra år fick jag en lillebror och såg att han hade något mellan benen som jag inte hade. Jag tänkte, en sådan vill jag också ha. Men så kom jag på att jag ju kunde få ett barn med min pappa, och då skulle barnet kunna vara en ersättning för den där penisen som jag saknade. Och tänk vad fint om det blev en pojkbäbis, då fick jag ju på sätt och vis en snopp till slut. Vad har ni herr Freud att säga om det som jag berättat?

Givetvis har inga patienter kommit och berättat om sådan avund, för hade någon patient gjort det, hade förstås



Freud beskrivit detta, vilket han inte gör. Istället är tanken på denna penisavund, en skapelse av Freuds livliga fantasi.

Samma sak gäller för att kvinnor skulle ha sämre känsla för rättvisa. Det kan bara vara en spekulation från Freuds sida. Skulle Freud skaffat sig kunskap om detta hade han behövt göra gruppjämförelser mellan män och kvinnor gällande rättvisa, och sedan göra troligt att en eventuell skillnad berodde på att kvinnan som flicka varit avundsjuk på att pojken hade en penis och inte hon. Därför är påståendet om kvinnans bristande känsla för rättvisa, också en produkt av hur Freud tänker att kvinnor fungerar, det är inte grundat på klinisk erfarenhet.

Ett misstag i läsningen av Freud är således att överskatta hur mycket hos Freud som vilar på hans kliniska erfarenhet. Men hur det kom sig att Freud tänkte så mycket på små barn och könsorgan, ja det är det ingen som riktigt vet. Vad vi vet är att Freud under en lång period hade en läkarkollega vid namn Wilhelm Fliess, som också gillade

att spekulera om teman som sexualitet, barn, numerologi och olika diagnoser, det framgår av den samling brev från Freud till Fliess som finns utgivna (Freud, 1985).

Det var inte bara så att Freud inte kunde skilja mellan vad patienterna hade sagt, och vad han hoppades att de hade sagt, Freud var också nedlåtande mot de som kritiserade honom. Då kom han bland annat att hävda att de som kom med kritik, gjorde det för att de inte ville erkänna sin egen sexuella dragning till sina föräldrar. Att på så vis diskvalificera kritik, det gör inte en riktig forskare. Freud kom också med anspråk som inte är rimliga att göra som enskild kliniker. Han menade att i oidipuskomplexet, hade han hittat grunden inte bara för de flesta psykiska problem, utan även för samhälle, religion och moral (Freud, 1923, 2001).

Frågor som behöver besvaras

Nu har jag gjort några påpekanden som talar emot att Freud kan karaktäriseras som vetenskapsman. Av de som ändå vill påstå att Freud var en framstående forskare, kan man kräva svar på fyra frågor.

För det första, får den som gör anspråk på att vara forskare verkligen använda lögnen för att verka mer framgångsrik?

För det andra, kan den som tar sina egna tankar som evidens för sina teorier verkligen vara en riktig forskare?

För det tredje, om nu Freud var en stor forskare, vilken eller vilka teorier har han framlagt som står sig?

Och för det fjärde. Freud har hävdats att han bevisat riktigheten i teorier som uppenbarligen är felaktiga. Kan den som anser sig ha bevisat att människan är medfött

incestuös och att denna dragning är grunden för psykiska problem, verkligen vara en framstående forskare?

De som påstår att Freud var en vetenskapsman har alltså en del att svara på. Och att försöka tiga ihjäl kritiken kanske fungerar ett tag till, men knappast i längden. ✍

Referenser

- Ellenberger, H. F. (1972). The story of "Anna O": a critical review with new data. *Journal of the history of the behavioral sciences*, 8, 267-279.
- Freud, S. (1895, 2007). Studier i hysteri. I *Tidiga skrifter och hysteri* (s. 47-331). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1901, 1997). Vardagslivets psykopatologi. I *Vardagslivets psykopatologi* (s. 64-300). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1909, 2006). Analys av en femårig pojkes fobi. I *Fallstudier* (s. 161-276). Stockholm: Natur och kultur.
- Freud, S. (1915, 2001). Rapport om ett fall av paranoia som talar emot den psykoanalytiska teorin. I *Neuros och psykos: Småskrifter* (s. 83-94). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1918, 2000). Ur historien om en barnneuros. I *Fallstudier* (s. 485-591). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1923, 2001). "Psykoanalys" och "Libidoteori". I *Neuros och psykos: Småskrifter* (s. 235-261). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1985). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1877-1904*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
- Gardiner, M., & Freud, S. (1974). *Vargmannen: Freuds mest berömda fall*. Stockholm: Prisma.
- Larsson, B. (2022). *Arton myter om Freud och vägen framåt*. Lava förlag.
- Obholzer, K. (1982). *The Wolf-man sixty years later: Conversations with Freud's controversial patient*. London: Routledge & Kegan Paul.

18 myter om Freud och vägen framåt: psykoanalysens fader analyserad

För Folkvetts läsare, och för skeptikerrörelsen i allmänhet, är det knappast en hemlighet att Freuds psykoanalytiska lära står på mycket skakig vetenskaplig grund. Likväl avslöjade vår tidning för ett år sedan i en artikel av Charlotta Sjöstedt (Folkvett 2021-1) att psykolog- och psykoterapeututbildningar på Göteborgs Universitet på vissa moment dominerades av Freudstudier. Det är uppenbart att Freuds idéer fortfarande har ett avsevärt inflytande på en del legitimationsgrundande utbildningar. Även inom kultursfären är det vanligt att på fullaste allvar både referera till Freuds psykoanalys och låta sig inspireras av den. I många sammanhang uppfattas fortfarande Freud

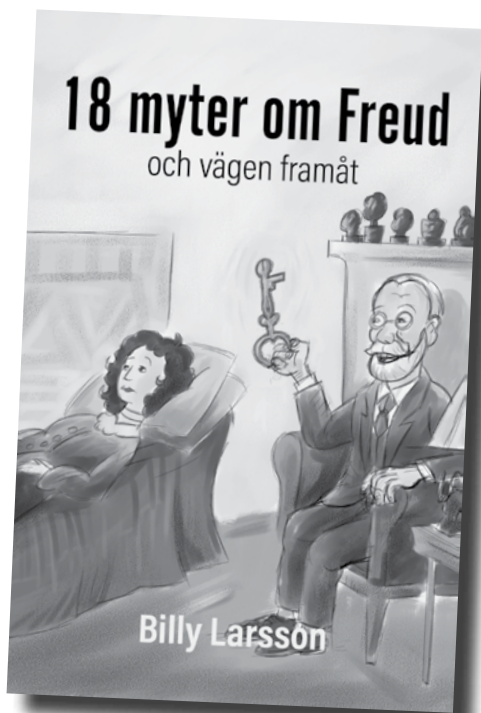
som framstående vetenskapsman och när Netflix 2016 gjorde en tv-serie om förra århundradets genier, ansågs Freud kvalificerad för ett avsnitt.

Moderna, evidensbaserade psykologer har för länge sedan släppt alla kopplingar till psykoanalysen. Metodmässigt vetenskapliga behandlingar med en helt annan, grundforskningsbaserad teoribas dominerar på många utbildningar, även om undantag, som det ovan nämnda exemplet i Göteborg, finns på kurser i psykodynamisk terapi. Men trots att Freud har tappat en del av sitt inflytande finns fortfarande – även bland de psykologer som inte på något sätt låtit sig påverkas av Freud eller den moderna efterföljaren, psykodynamisk terapi – en uppfattning om att Freud ändå var en föregångare och utifrån den kontext han levde i – seriös.

En anledning kan vara att man på de flesta utbildningar snarare läser OM Freud och hans teorier, snarare än verk AV Freud.

Författaren till "Arton myter om Freud och vägen framåt", psykologen Billy Larsson, är bekant sedan tidigare för Folkvetts läsare. För tjugo år sedan (Folkvett 2002-4) skrev han en uppskattad kortare artikel med titeln "Var Freud vetenskapsman?". Redan där lade Larsson upp ett övertygande resonemang som ledde fram till slutsatsen att Freuds psykoanalys hade typiska pseudovetenskapliga kännetecken. Han har också skrivit böcker om klimatförändringens psykologi samt om kärlek och relationer.

Larsson har en gedigen eklektisk utbildningsbakgrund. Han har studerat filosofi och vetenskapsteori, han fördjupade sig i objektrelationsteori – en psykodynamisk teoriinriktning – under psykologutbildningen och är också



utbildad i KBT. I förordet beskriver han att hans intresse för olika terapiinriktningar och värdet av att göra psyko-terapi till en vetenskap, utan skolbildningar, fanns redan för trettio år sedan. Och detta intresse har lett fram till föreliggande bok.

För läsaren märks det direkt att den research som författaren har gjort är extremt omfattande. Han tycks ha läst Freuds originalverk mycket grundligt, han har stud-

erat det som finns av de föredrag, anteckningar och andra publikationer som Freud eljest har lämnat efter sig, han har noggrant läst den privata korrespondens mellan Freud och hans förtrogna som finns bevarad och han har följt upp vad som är känt om Freuds patienter, både innan psykoanalysen med Freud, och efter. Han har också satt sig in i de teorier andra dåtida framstående namn inom psykologin – som den franske neurologen Charcot, som Freud under en period praktiserade hos – haft, och hur dessa påverkat Freud. Vidare beskriver han Freuds kontakt med sina lärjungar och kollegor, som Adler och Jung, en kontakt som blev alltmer ansträngd med tiden.

En av de mest intressanta greppen är att författaren jämför vad Freud hävdar offentligt om hur hans behandlingar går – i böcker, föredrag och artiklar – och vad han samtidigt skriver i förtroende till sin vän Wilhelm Fliess – en korrespondens som pågick i 17 år och som finns publicerad i bokform (Freud var mycket ihärdig med att dessa brev skulle förstöras). Ett exempel är att Freud i ett föredrag beskriver stora framgångar i behandlingen av 18 patienter, medan han samtidigt i brev beklagar sig för sin vän att hans mottagning står tom och inga behandlingar fullföljts. Diskrepansen mellan vad han utåt hävdar och vad han privat medger är uppenbar.

Larsson nöjer sig inte heller med att konstatera att Freuds idéer var befängda, utan han läser noggrant fallbeskrivningarna och hur Freud resonerar sig fram till sina slutsatser. Här blir läsaren nästan chockad. För de flesta moderna psykologer ter sig Freuds teorier bisarra, men när Larsson synar med lupp vad Freud skrivit, ter det sig helt obegripligt att ens Freuds samtida kunde ta honom på



Billy Larsson

allvar. Det som främst skiljer ut Freud från hans samtida tänkare är hans fullständiga övertygelse om att de flesta psykiska störningar har sexuell grund, och i synnerhet oedipuskomplexet och den infantila sexualiteten – det som Freud räknade som sin största ”upptäckt”.

Ett av flera exempel är Freuds analys av en av hans mest berömda fall ”vargmannen”. Freud intresserar sig inte

nämnvärt för vad den då 18-årige analysanden sökte för (patienten hade kärleksbekymmer och var nedstämd efter att ha ådragit sig gonorré). I stället fokuserar Freud på den rädsla för vargar patienten hade som barn, eftersom Freud anser att alla psykiska störningar har sin grund i de första årens infantila sexualitet. Här tolkas barnets mardröm om vargar (barnet hade nyligen läst en skrämmande barnbok om vargar och hört om en vargattack) som ett oidipalt trauma som enligt Freud härrör från att barnet vid 18 månaders ålder sett sina föräldrar kopulera. Barnet hade då kunnat se mammans kön och uppfattat det som ett sår orsakat av att hon blivit kastrerad. Utifrån Freuds teori vill små pojkar också ha sex med sin far, och pojken skall då ha bedömt att priset för detta sexuella intresse skulle bli alltför högt, eftersom han då, precis som sin mor, skulle vara tvungen att kastreras. Redan här tar sig nog en läsare för pannan över Freuds absurda slutsatser, men Larsson förhåller sig snarare nyktert beskrivande, och lägger inte in sina värderingar. Texten får tala för sig själv. I stället konstaterar han att om barnet sett detta samlag – något som vargmannen naturligtvis inte själv har kunnat erinra sig – skulle det i princip varit omöjligt för barnet att se moderns kön i den samlagsställning som Freud angivit, om inte barnet befunnit sig rakt inunder de kopulerande föräldrarna. Här hade författaren lätt kunnat anta en raljerande ton, men han håller sig nyktert konstaterande.

Ovanstående exempel är typiskt för Freuds tillvägagångssätt. Hans teorier kommer inte ur hans kliniska arbete. I stället skapar han sin sexualteori och sedan ägnar han stor energi åt att bekräfta den med ofta extremt märkliga tolkningar där en fantasi eller dröm antar ett sym-

bolvärde och tillåts genom icke falsifierbara resonemang bekräfta teorin.

I Larssons bok växer det efterhand fram en bild av Freud som skiljer sig från den genikult han åtnjöt. Han var ärelysten, uppenbart grandios, lättkränkt och ofta föraktfull mot både sina patienter och medmänniskor. I hans privata anteckningar likställer han sina vetenskapliga insatser med Kopernikus och Darwin och blir mycket besviken för att han förbises för Nobelpriset. Han drog sig inte för att ljuga om resultatet av sina behandlingar och i vissa fall tycks de ha varit rena påhitt. Myt efter myt disseskeras och avfärdas stringent av författaren. Freuds var inte unik i sin samtid, med undantag för hans sexualteori. Hans tankar om barnsexualitet och oedipuskomplexet var inte baserade på observationer av barn, utan sprunget ur Freuds egen fantasi och han var inte en framgångsrik behandlare. Att hans spekulativa psykoanalys ”går till botten med mänskliga problem” faller på sin egen orimlighet och försvaret av Freuds teorier och metod baserat på att man skall anse att psykoanalysen skall betraktas som en humanvetenskap med hermeneutisk metodik, fungerar helt enkelt inte. Freud använde sig inte av hermeneutisk forskningsmetodik.

Han spekulerade utifrån teorier han inte kunde visa belägg för och ignorerade när empirin pekade åt ett annat håll. När kartan

Han drog sig inte för att ljuga om resultatet av sina behandlingar och i vissa fall tycks de ha varit rena påhitt.

inte stämde med verkligheten, gällde kartan. Psykoanalys är en pseudovetenskap.

Författaren konstaterar också att den psykoanalytiska rörelsen, i synnerhet under 1900-talets början, hade tydligt sektliknande drag. Var man inte hundraprocentigt med den ansågs man vara emot den. Intern kritik bemöttes med utrensning, avvikande åsikter skulle kontrolleras och förhindras och det fanns ett tydligt dyrkande av ledaren: Freud.

I bokens avslutande kapitel stakar Larsson ut en tänkt väg framåt. Han är mycket kritisk till de skolbildningar som utkristalliserat sig inom psykologisk behandling. Kritiken gäller även den inriktning som för närvarande har bäst evidens: KBT. Han pekar på likheter mellan de olika skolornas behandlingsprotokoll och menar att uppdelningen mellan olika inriktningar försvårar korsbefruktnings. Hans önskan är inte bara att Freud definitivt förpassas till historien, utan att terapiskolorna försvinner och ersätts av en gemensam faktor: god evidens.

Trots att informationsmängden är massiv, är ändå boken förhållandevis lättläst. Författaren har ett självklart flyt i sitt språk och bokens disposition är tydlig och logisk. Denna bok är ett måste för alla som på något sätt har kommit i kontakt med Freuds idéer. Och vem har inte det? 

Dan Katz

ARTON MYTER OM FREUD OCH VÄGEN FRAMÅT

Billy Larsson
Lava förlag, 2022

Hur ska man navigera i kostdjungeln?

Maria Ahlsén och **Jessica Norrbom**, båda disputerade i fysiologi och tillsammans med Jacob Gudiol utsedda till Årets folkbildare 2021, berättar om sin folkbildande verksamhet och om svårigheten att få ut evidensbaserade hälsoråd.

DET ÄR MÅNGA som fördömer, och kanske även fördummar, personer som betalar dyra pengar för att få sin framtid spådd i kort, inte lyssnar på varningarna om global uppvärmning eller alla de som tackar nej till ett vaccin mot Covid-19 trots en pågående pandemi. *Fördömarna*, som vi kan kalla dem, anser att det i dessa frågor är vansinne att inte lyssna till vad forskningen har visat. Forskarna använder sig ju av vetenskaplig metod för att ta fram data när olika hypoteser ska prövas.

Ett område där det dock, även för många *fördömare*, verkar vara helt bortglömt att endast ta till sig evidensbaserad information, är när det handlar om kost. Efter att alldeles nyss ha förfasats över antivaxxarnas brist på moral, kan fördömare strax därefter redogöra för hur hälsobringande det nya kostschemat är och de olika kosttillskotten som ingår – helt utan att ha ifrågasatt dess vetenskapliga grund.

Hur det kommer sig att evidens kan anses vara väldigt viktigt inom vissa områden, men inte andra, är vi inte rätt personer att svara på, men det blev extra tydligt att kosten väcker känslor i samband med att en text som vi var med och skrev blev publicerad på DN Debatt i februari 2019. Tidningen valde, med anledning av att vi använde böcker om kost som exempel, att rubricera artikeln ”Allvarliga fel i många böcker med råd om kost och hälsa”.¹ Det vi efterfrågade i den debattartikeln var möjligheten att, som författare eller förlag, kunna vända sig till en oberoende aktör med sitt populärvetenskapliga manus och få det faktagranskat av en expert på området. Syftet med förslaget var att det skulle framgå ifall den populärvetenskapliga bok man är intresserad av är faktagranskad eller inte. På så sätt kan man som läsare få hjälp med att välja en bok som håller hög vetenskaplig kvalitet (om den säger sig beskriva det som forskning har visat), samt att den är tydlig med att ange när författarna själva spekulerar – eller när de hänvisar till forskning. Vårt förslag var på inget sätt tänkt som en censur av hälsoböcker. Dock var det just det vi blev kritiserade för från flera håll. Intressant nog var flera av kritikerna själva författare till hälsoböcker med låg vetenskaplig kvalitet och evidens. Utifrån vad vi vet



har personer som intresserar sig för att läsa eller skriva populärvetenskap om rymden, pedagogik, ekonomi, matematik, juridik, geologi, etcetera, inte oroat sig för att en stämpel som visar om huruvida en bok är faktagranskad eller inte, skulle utgöra någon form av censur.

Vår debattartikel skickade alltså ut en önskan om en oberoende faktagranskning av populärvetenskapliga böcker. Kanske är det något som fler har haft i åtanke, för till vår stora glädje har de fyra akademierna – Kungliga Vetenskapsakademien (KVA), Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien, Skogs- och lantbruksakademien samt

Vitterhetsakademin – enats om att tillhandahålla experter med möjlighet att granska inskickade bokmanus och skriva ett kort utlåtande. KVAs preses Dan Larhammar berättade om detta under en presentation på Stockholms Bokhelg på Hasselbacken den 29 augusti 2021.²

En märkning av böcker skulle kunna ge läsare, eller lyssnare av, populärvetenskapliga böcker en vägledning, men det finns numera en rad andra kanaler för forskningskommunikation. I vår podcast, Frisk utan flum-podden, svarar vi återkommande på frågor som våra lyssnare har skickat in. Vid flera tillfällen har frågeställarna uppmärksammat att läkare och professorer, alltså personer med höga titlar, i olika sammanhang har uttalat sig tvärt emot hur rådande rekommendationerna lyder. Det kan till exempel vara att träning skulle vara dåligt, att sötningsmedel ger cancer, att grönsaker inte är speciellt nyttigt och att det skulle vara extra hälsosamt att äta under vissa tider på dygnet.

Det kan vara svårt för gemene man att sälla i all information som man översköljs av. När personer med fina akademiska titlar delar sin kunskap och information till allmänheten, anser vi att det är extra viktigt att det tydligt framgår om de bara uttrycker sin personliga åsikt eller baserar sig på någon enstaka studie, i stället för att berätta vad den samlade forskningen visar. Det är även av betydelse att vara tydlig med om det är inom sitt eget kompetensområde man uttalar sig eller om man spekulerar kring något man faktiskt inte har forskat eller varit verksam inom. Självklart står det alla fritt att tro på, och äta, vad man vill, men vi tycker det är olyckligt att det är så pass lätt att sprida vilseledande information. Den kan till exempel handla om att kroppen är så känslig att man



måste dricka ljummet citronvatten på morgonen för undvika försumning, att man bör dricka shots med ingefära och gurkan för att minska risken att bli sjuk, eller att det skulle vara viktigt att regelbundet mäta urinens surhetsgrad för att ha möjlighet att vidta en rad vilseledande åtgärder i hopp om bättre hälsa. Vi vill förmedla att det går alldeles utmärkt att göra hälsosamma val utan alla dessa onödiga förhållningsregler. Många vi möter upplever att deras hälsoarbete blir betydligt lättare och mindre pressande med denna inställning.

Vårt arbete med att bemöta de uttalanden som beskrivs ovan - genom att förklara vedertagna fysiologiska processer kring hur kroppen fungerar och vad forskning faktiskt har visat - har resulterat att vi, tillsammans med Jacob Gudiol, har förärats med utmärkelsen "Årets Folkbildare



Köksscen, Cornelis Dusart, 1687

2021". Trots att vi tillsammans med andra folkbildarkollegor jobbar hårt med att ge *fördömnarna* vetenskapligt baserad information, är vi kanske för få med tanke på att så många kostmyter (och även andra myter) fortfarande florerar. Man kan tycka att någon borde ha i uppgift, och ansvara för, att sprida evidensbaserad information och därigenom fungera som motvikt till just detta.

Faktum är att högskolorna i Sverige faktiskt har just det som en av sina uppgifter, och den benämns ofta som *den tredje uppgiften*. Av 2 § andra stycket i högskolelagen (1992:1434) framgår:

”I högskolornas uppgift ska det ingå att samverka med det omgivande samhället för ömsesidigt utbyte och verka för att den kunskap och kompetens som finns vid högskolan kommer samhället till nytta.”

Många, kanske alla, högskolor publicerar och kommunicerar forskning som publiceras, men när det handlar om att bemöta tvivelaktigheter och debattera, hamnar ansvaret ofta på enskilda forskare. Frågan är om det är högskolorna eller dess forskare som tar på sig ansvaret för att den här lagen efterföljs. I många fall måste forskare själva söka forskningsmedel, eller på annat sätt finansiera sina egna och medarbetarnas löner. Detta innebär att det kan vara omöjligt att avsätta tid från forskning och undervisning för att kommunicera och samverka med allmänheten. Från anslagsgivarna ställs det vanligtvis villkor för hur forskningsmedlen får disponeras, och där ingår sällan forskningskommunikation. För forskare som väljer att ändå ägna sig åt *den tredje uppgiften* får det arbetet utföras på fritiden, eller att heltidsanställningen reduceras till en deltid med de negativa konsekvenser som det kan innebära.

Det är oerhört viktigt att evidensbaserad information når ut till den allmänhet som ännu inte nås av den, och man kanske inte kan förlita sig till privata initiativ om det ska vara möjligt. Vi skulle därför gärna se ökade möjligheter för forskare att ägna sig mer åt folkbildning. ✍

Maria Ahlsén och Jessica Norrbom

Maria Ahlsén är disputerad i fysiologi vid Karolinska Institutet och expert inom hälsa och kost, med en grundexamen i biokemi från Stockholms Universitet. Maria har skrivit en licentiatavhandling som handlar om insulin och diabetes och en doktorsavhandling som handlar om insulinliknande tillväxtfaktorer. Maria är lic. kostrådgivare och har även läst Idrottsmedicin med inriktning mot idrottsnutrition vid Linnéuniversitet, samt är utbildad löpcoach steg 1 och 2 hos Urban Tribes i samarbete med Personal Training School i Stockholm. Hon är författare till de populärvetenskapliga böckerna "Frisk utan fusk", "Frisk utan flum" och "Livsmedelsmagi" samt läroboken "Extremernas fysiologi".

Jessica Norrbom är disputerad i fysiologi vid Karolinska Institutet med molekylärbiologi som grundexamen från Stockholms universitet. Hennes avhandling handlade om hur musklerna anpassar sig till träning. Jessica är författare till böckerna "Frisk utan fusk – vetenskapliga svar på hälsomyter", "Frisk utan flum – en vetenskaplig väg till bättre hälsa" och läroboken "Extremernas fysiologi".

Maria Ahlsén och Jessica Norrbom utsågs, tillsammans med Jacob Gudiol, till 2021 års folkbildare.

Länkar

1. <https://www.dn.se/debatt/allvarliga-fel-i-manga-bocker-med-rad-om-kost-och-halsa/>
2. https://www.youtube.com/results?search_query=fritanke+-bokhelg

A Skeptics Dictionary: ett måste för alla personalvetare

Dan Katz, psykolog, läser en gigantisk bok som borde finnas i biblioteket hos alla personalvetare och organisationskonsulter

NÄR VoF UTSÅG Thomas Erikson till 2018 års förvillare för hans massiva försäljningsframgång med "Omgiven av idioter" (se Folkvett 2019 - 1), insåg vi snart att detta var bara toppen av ett isberg. I samband med att utmärkelsen annonserades, översköljdes VoF av rapporter om hur märkliga pseudovetenskapliga psykologiska teorier snarare tycktes vara regel än undantag inom personaladministration och i konsultvärlden. Eriksons typologiska personlighetstest DISC/DISA var vida spritt, men även Myers-Briggs och flera - av konsultfirmor egensnickrade

formulär - tycktes användas i alla möjliga sammanhang. Bland användarna hittade vi statliga verk, etablerade vårdinrättningar, ett stort antal svenska börsnoterade företag och till och med högsolor.

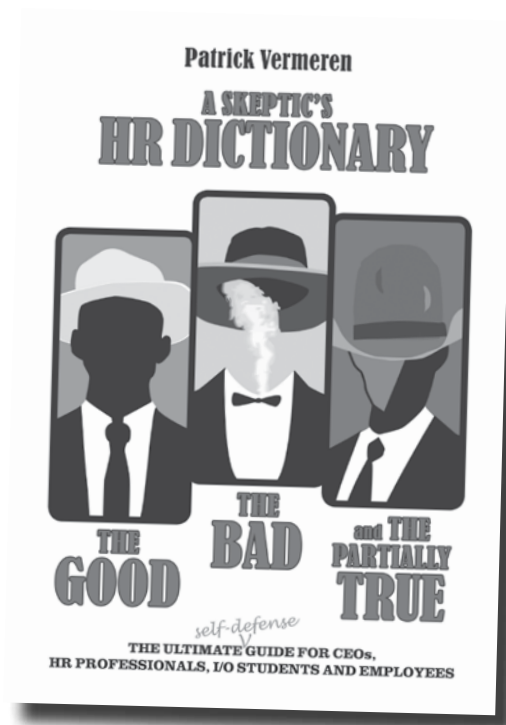
Det var inte bara märkliga personlighetstest som användes. I ledarskapsutbildningar fanns tydliga, och ibland öppet redovisade inslag av den ökända läran Neuro - Lingvistisk Programmering (NLP), och även exempel på inflytande från Scientologernas läror dök upp.

Att allmänheten luras av pseudovetenskapliga lycköskare inom det psykologiska fältet är beklagligt, men också begripligt. Att däremot de som har ansvar för stora organisationers personalvård och rekrytering så okunnigt, eller ogenerat, utsätter sina medarbetare för något som närmast kan beskrivas som psykologiskt kvacksalveri, är anmärkningsvärt. Ett uppenbart intryck är att denna bransch är i stort behov av kunskapsmässig och vetenskapsteoretisk uppräckning.

En gigantisk bok som löser problemet

In träder då en bok som i ett slag skulle kunna åtgärda en stor del av problemet: A Skeptic's Dictionary av den belgiske HR-konsulten och skeptikern Patrick Vermeren (HR står för Human Resources, en term som även i Sverige har etablerats som övergripande benämning på personalinriktad verksamhet). Om honom och hans arbete med boken kan man läsa i en annan artikel i detta nummer av Folkvett.

Det första som slår en är att boken är gigantisk: 1116 tättskrivna sidor. Läser man innehållsförteckningen förstår man att författaren har försökt täcka in så mycket som



möjligt av alla de psykologiska teorier och metoder som en HR-person kan möta. Nästa omedelbara intryck är att boken, i enlighet med titeln, är uppdelad i tre delar, där olika läror klassificerats efter sin vetenskapliga vederhäftighet: "The bad" är teorier med i princip inget vetenskapligt stöd, vad Vermeren beskriver som myter. "The partially true" beskrivs av författaren som halvsanningar eller nästintill myter. "Good" är teorier som kan anses ha gott

faktaunderlag och som med rimlig sannolikhet stämmer.

Slående är att de teorier som kan beskrivas som rent nonsens, eller till stor del bara har marginellt värde, upptar två tredjedelar av boken. Bara detta säger en hel del om hur evidensläget är inom denna bransch.

Boken är i princip omöjlig att läsa från pärm till pärm. Det är den för omfångsrik för. Den skall snarare ses som ett uppslagsverk för alla inom HR.

I kapitel efter kapitel går Vermeren metodiskt igenom olika lärors historiska bakgrund, deras upphovsmän eller mest kända förespråkare, deras teoretiska bas samt vad det finns för empiri.

Finns det bra forskning som stöder den bakomliggande teorin, finns det forskning som stöder teorins praktiska implikationer och vad säger de mest framstående forskarna inom området?

The Theoretical/Empirical Grid

Till hjälp för läsaren illustrerar författaren det vetenskapliga stödet för en lära med ett mycket pedagogiskt koordinatsystem som han kallar "the Theoretical/Empirical Grid", där x – axeln representerar en läras teoretiska vederhäftighet, medan y – axeln beskriver i vilken mån teorin har empirisk förankring - finns det gott stöd, eller har teorin (om det är möjligt) kunnat vederläggas? Detta skapar en koordinatsystem där, om något anses ha en sund grundteori och har konfirmerats genom experiment eller andra typer av pålitliga observationer, hamnar det långt upp i högra hörnet, medan ren pseudovetenskap hamnar längst ner i vänstra hörnet. Vermeren exemplifierar detta (med brasklappen att han inte är naturvetare) genom

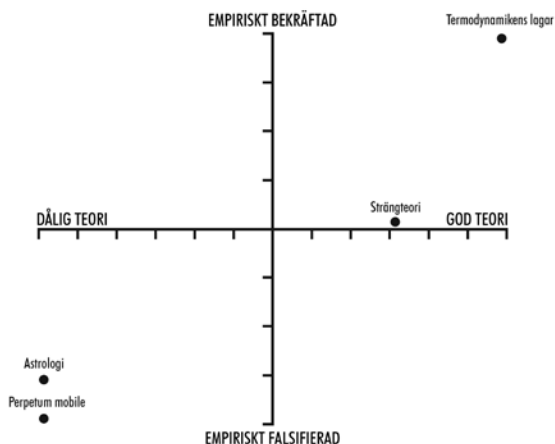


Fig. 1: The Theoretical/Emperical Grid. Efter Patrick Vermeren. Artikelförfattaren har lagt in denna artikels exempel i koordinat-systemet.

att sätta in några naturvetenskapliga teorier i koordinat-systemet. Där hamnar termodynamikens lagar långt upp till höger, medan astrologi och Perpetuum Mobile (evighetsmaskinen) placeras långt ner till vänster. Strängteori hamnar relativt långt till höger på x-axeln, men eftersom den ännu inte har vare sig kunnat bevisas eller falsifieras, befinner den sig mitt på y – axeln (fig. 1)

The Champions League of Experts

Förutom att själv letat upp relevant forskning, refererar författaren till vad experter inom olika områden säger om

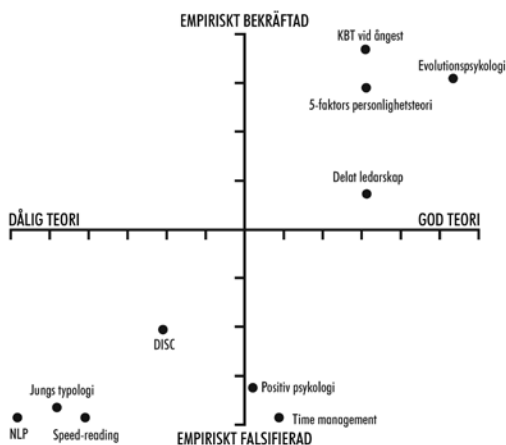
de teorier som synas. Han hänvisar också till vad han kallar "the Champions League of Experts", där han har undersökt, i de fall det är möjligt, vad några av världens mest framstående forskare har yttrat om de olika lärorna. Här återfinns, för en skeptiker, många bekanta namn - Richard Dawkins, Steven Pinker och den nyss bortgångne Scott Lillienfeld, för att nämna några av dem.

Usla och tämligen dåliga teorier

I kapitel efter kapitel penetreras noggrant psykologiska läror och många av de olika interventioner som ofta figurerar i HR-sammanhang. Majoriteten avfärdas som rent trams. Personlighetssystemen DISC, Enneagrammet, och Myers-Briggs sägas stringent och metodiskt med fotknö-larna, likaså Kolbs lärandestilar och Maslows behovspyramid. Den bland coacher populära läran Neuro Lingvistisk Programmering (NLP) avfärdas som total pseudovetenskap i tolv tättskrivna sidor. Speed Reading (snabbläsningsteknik) visas vara i princip kontraeffektivt. Listan över pseudovetenskapliga myter som penetreras i boken är enorm. Bland de teorier och interventioner som författaren finner något, men fortfarande mycket ofullständigt styrkta och med risk för motsatt effekt, kan nämnas Time Management och lönesystem med stora löneskillnader baserat på prestation.

De "bra teorierna"

I den betydligt mindre delen som beskriver teorier och interventioner som har acceptabel evidens återfinner vi bland annat ett stort kapitel om evolutionspsykologin. Kognitiv Beteendeterapi (KBT) nämns, och med något



Figur 2: Fritt efter Vermeren med exempel på hur han har placerat några av de teorier eller metoder som synats i hans bok

sämre empiri: coaching baserat på KBT. Han tittar också i detta avsnitt på vilka faktorer som förutsäger lyckad rekrytering, där strukturerade intervjuer och intelligenstest finner nåd inför hans ögon.

Varje teori och metod som synas plottas, efter noggrann rannsakan, in i "The Theoretical/Empirical Grid". Sålunda hittar man Jungs typologiska teori långt ner vänstra hörnet som varandes mycket svag både teoretiskt och empiriskt, medan evolutionspsykologi hamnar hyfsat långt upp i högra hörnet. För läsaren blir detta en enkel och tydlig illustration som på ett tacksamt sätt ger vila från den faktaspäckade texten (Fig 2)

Bokens enorma omfång gör det nästan omöjligt att avgöra hur korrekt Vermeren är i alla sina bedömningar. Författaren är dock mycket noggrann med ange källor efter varje kapitel. I vissa fall är dessa flera hundra. Där undertecknad har haft tillräckliga kunskaper för att syna korrektheten i hans slutsatser, hittar jag inga stora konstigheter. Han har kanske för stor respekt för personlighetsteorin 5-faktormodellen, som han klassar som likvärdig teoretiskt med KBT vid ångest, och han bedömer DISC – teorin som i stort sett humbug, men mindre humbug än Jungs typologi. Men det är ju i detta fall ganska subjektiva bedömningar vilken teori som är något sämre eller bättre än en annan.

Sammantaget är detta en av de mest imponerande böcker jag någonsin läst. Bara den arbetsinsats som Vermeren gjort är näst intill ofattbar. Boken lär också ha tagit 15 år att färdigställa. I förordet varnar författaren för att han ibland tillåtit sig vara något raljerande i tonen, detta för att göra boken mer intresseväckande. Men intrycket är snarare att han är tämligen återhållsam.

Boken borde vara ett obligatorium på alla personalvetarutbildningar, för alla som arbetar med HR och för alla som på något sätt kommer i kontakt med ledarskaps-, rekryterings- och organisationsfrågor. Även de som jobbar allmänt med psykologi kan ha en stor nytta av den. Och eftersom beteendevetenskap är en av de områden där pseudovetenskap tycks blomstra, är boken en stark rekommendation till alla skeptiker.

Boken är lättast att köpa från dess egen hemsida: <https://www.askepticshrdictionary.com/>

Vissa nätbokhandlare kan ha den, men i exempelvis

USA vågar inte författaren sälja den, då det finns flera exempel på att entreprenörer som anklagas av skeptiker för att sprida pseudovetenskap, försöker ruinera visselblåsarna med kostsamma rättsprocesser (om detta kan ni läsa i en separat artikel om Vermeren i detta nummer). 

Dan Katz

A SKEPTIC'S DICTIONARY – THE GOOD, THE BAD AND THE PARTIALLY TRUE

The Ultimate Self Defence Guide for CEOs, HR Professionals, I/O Students and Employees.

Patrick Vermeren.

A4SK Consulting bvba/BV, Londerzeel, Belgien, 2019.

Porträtt av Patrick Vermeren, belgisk skeptiker

Folkvett träffar den belgiske skeptikern, HR-konsulten och författaren **Patrick Vermeren**.

EFTER ATT FOLKVETT HADE LÄST Patrick Vermerens imponerande verk "a Skeptics's HR Dictionary" väcktes en nyfikenhet på vem denne person var (boken recenseras på annan plats i detta nummer). En snabb googling kunde upplysa oss om att han var mycket engagerad i den belgiska skeptikerrörelsen SKEPP och även deltagit i "the European Skeptics Podcast" (episod 243). Han stod som författare till flera böcker inom HR och det fanns ett in-

Patrick Vermeren, författare till "A Skeptic's HR Dictionary".

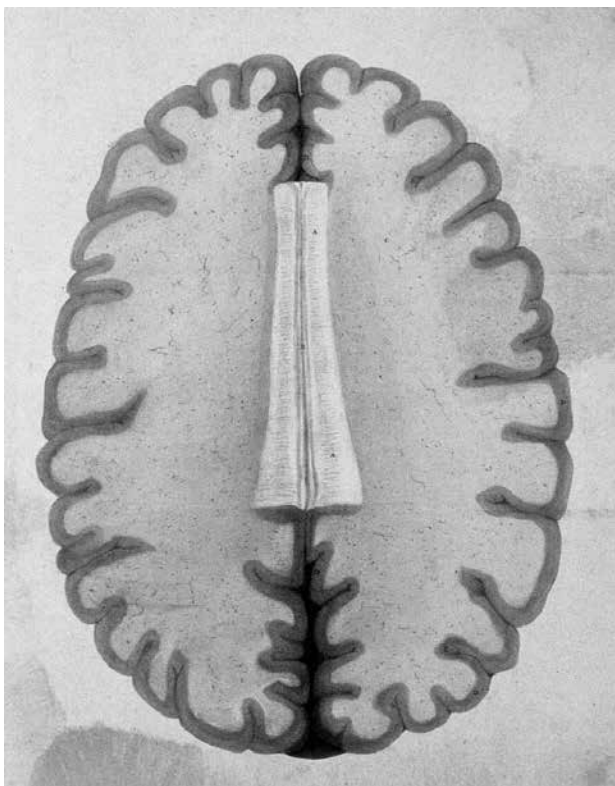


tressant TEDx – föredrag där han debunkade flera pseudopsykologiska läror. Vi hittade också ett antal artiklar som rapporterade att han var inblandad i en rättsprocess, då en populär ”coach” hade stämt honom och en kollega, eftersom de publicerat en artikel som starkt kritiserat denne coach för att på ett oseriöst sätt sälja kurser i ren pseudopsykologi.

Folkvett kontaktade därför Patrick Vermeren för att ha ett samtal om hans person, hans skeptikerengagemang, den vetenskapliga statusen för HR i Belgien och för att höra hur det framskridit med den rättsprocess han dragits in i. En kall februarieftermiddag kopplades vi upp mot Patrick via Zoom. Patrick svarade i ett rum där ett stort antal tidskrifter och böcker skymtade på skrivbordet.

En av de första sakerna vi var nyfikna på var hur Patrick hamnade i HR-branschen och hur hans engagemang för vetenskaplighet väcktes. Patrick berättar att han redan som ung var mycket intresserad av psykologi, men eftersom han tidigt bildade familj och snabbt behövde lära sig ett yrke, studerade han språk och tog examen som översättare – ett yrke han sedan aldrig tycks ha utövat. Han beskriver en till en början brokig karriär, där han från att varit försäljningschef för ett bilföretag halkade över på HR. Så småningom hamnade han som HR-person på en större belgisk bank.

”I mitt yrkesliv har jag alltid försökt vara mycket professionell” säger Patrick. I linje med denna värdering beskriver han sedan hur han gjorde sig obekväm hos en arbetsgivare då de ville involvera honom i rena olagligheter. Patrick vägrade naturligtvis. ”Jag ville inte delta i bedrägerier” säger han med emfas. I hans strävan att vara seriös



i sin yrkesroll läste han mycket psykologi vid sidan av sitt arbete, tog fristående kurser på universitetet och deltog i många andra utbildningar som erbjöds på hans arbetsplats. Och det var vid en av dessa som hans skepticism väcktes. Han var på en kurs i transaktionsanalys - en psykologisk lära som slog igenom på 70-talet, där man bl.a. lärde ut att vi kommunicerar från tre olika jagnivåer - vuxen, förälder

eller barn, och att vi alltid har ett val i vad vi tänker, känner och gör. Patrick, som hade anhöriga som led av schizofreni, frågade kursledaren om även en så svår sjukdom var ett medvetet val. Kursledaren svarade bestämt jakande. Detta, för någon som har kunskap om denna allvarliga psykosjukdom, absurda svar, blev ett vägskäl för Patrick. Han började fundera över vetenskapligheten inom hans yrke och började kolla upp forskningsstödet för alla de teorier och metoder som var vitt spridda inom hans profession. Han upptäckte snart att de i HR-sammanhang mest använda personlighetstesterna, exempelvis Myers-Briggs Type Indicator (MBTI), var utan vetenskaplig grund, och det samma gällde i princip allt han hade fått lära sig: "speed reading", "situational leadership" för att nämna några läror. "Jag är mån om att vara ärlig" säger Patrick med bestämd röst. "På samma sätt som jag vägrade delta i bedrägerier på min gamla arbetsplats, kunde jag inte acceptera att lära ut nonsens. Jag blev tvungen att kasta ut allting jag hade lärt mig och leta upp det som var evidensbaserat". I sitt sökande efter pålitliga vetenskapliga fakta hade han stor hjälp av att båda hans döttrar utbildat sig i psykologi. Den äldsta dottern är klinisk psykolog, specialiserad på KBT, medan den yngre är inom organisationspsykologin. Genom dem kunde han hitta ytterligare litteratur och databaser med vetenskapliga artiklar som sträckte sig bortom dem han kunde nå via sitt företag. En lustig detalj i sammanhanget är att en av de första metoderna med viss evidens som han stötte på var "The Interpersonal Circumplex" – ett personlighetssystem som utarbetades av ingen mindre än psykologiforskaren Timothy Leary 1957, innan denne blev mer känd som förespråkare för hallucinogena droger.

Redan 2006 publicerade Patrick sin första kritiska bok om pseudovetenskapen inom HR: "the HR Balloon". Enligt honom är den i samma anda som "the Skeptic's Dictionary", men inte lika heltäckande.

På frågan om den nuvarande situationen för pseudovetenskap inom HR i Belgien, svarar Patrick: "den är gräslig – och i Nederländerna är det om möjligt ännu värre". Folkvett nämner att det har skett en tydlig skiftning mot evidensbaserad psykologisk behandling i Sverige, men att en motsvarande trend mot vetenskaplighet inte tycks ha skett inom HR. Patrick berättar att i Nederländerna dominerar nu evidensbaserade psykologiska behandlingsmetoder, som KBT, men i Belgien är situationen inte lika bra. Ett stort hinder är att de fransktalande delarna, och även det stora universitetet i Gent, fortfarande är mycket psykoanalytiskt inriktade. Där är man, precis som i Frankrike, mycket influerad av den franske psykoanalytikern Lacans läror (Folkvetts förtydligande: Lacan var populär på 60- och 70- talen. Hans och Freuds inflytande i Frankrike har bland annat inneburit att autistiska barn fortfarande behandlas med psykoanalys och att föräldrarna skuldbeläggs då de, genom påstådd känslökyla, anses ha orsakat autismen).

Publiceringen av "a Skeptics Dictionary" har inte löpt helt smärtfritt för Patrick. När en anställd på Gents universitet före-

Situationen i Belgien är gräslig – och i Nederländerna är det om möjligt ännu värre

slog boken som kurslitteratur ansågs den diskvalificerad eftersom författaren inte var disputerad, trots att den som rekommenderade boken hade goda akademiska meriter. Han har också känt sig nödgad att inte sälja den i USA av rädsla för att bli stämd. Han berättar sedan om ett fall där matematikern Pepijn van Erp, tillsammans med den holländska skeptikerföreningen, blev stämda av den amerikansk-italienske fysikern Ruggero Santilli när de på en websida uttryckt sig ifrågasättande när Santilli hävdade att han konstruerat ett teleskop som kunde upptäcka "anti-materialjus". Santilli ansåg att han lidit ekonomisk skada i häraden 3 miljoner US dollar, samt att ordföranden i den nederländska skeptikerorganisationen ingick i en judisk konspiration med syfte att vanära honom. Ärendet är nu nedlagt, men advokatkostnaderna för van Erp och den nederländska organisationen uppgick till 260 000 dollar.

Här kommer vi osökt in på det rättsfall som Patrick Vermeren varit inblandad i på hemmaplan. Han och skeptikerkollegan Bart Van der Ven stämde av en populär och mycket förmögen "businesscoach" – Carl Van der Velde – då de i en artikel kritiserat denne för att sprida pseudovetenskapliga idéer. Van der Velde krävde 400 000 euro i kompensation. "Stämningen var en typisk SLAPP-suit" säger Patrick. En SLAPP-suit står för "Strategic Lawsuit Against Public Participation" och används ofta av resursstarka organisationer eller personer för att tysta kritiker. Syftet är att de juridiska kostnaderna för att försvara sig mot en sådan stämning är så stora att man blir tvungen att kapitulera, även om kritiken man framfört är välgrundad och att de som försvarar sig skulle ha mycket goda möjligheter att vinna (Folkvetts anmärkning). Patrick och hans

kollega bestämde sig för att ändå ta upp kampen och deras advokatkostnader så här långt är c:a 70 000 euro. Den belgiska skeptikerorganisationen har så här långt kunnat bidra med 8000, och man hoppas kunna samla ihop mer pengar. Stämningen förkastades i en lägre instans, och nyligen vann man även i nästa. I domskälen, som uppgick till 22 sidor, fäste rätten särskild vikt vid att yttrande- och åsiktsfriheten vägde tyngre än den eventuella skada som tillfogats Van der Velde och hans företag. Patrick vann, men till ett högt pris eftersom han inte får ersättning för advokaternas arvode.

Här avslutas Folkvetts samtal med skeptikern Patrick Vermeren. Trots att hans skeptikerengagemang har kostat honom både oro och pengar, verkar han vara på gott humör.

Att vara skeptiker kostar. Men det är också mycket tillfredställande att vara sann i förhållande till sina värderingar. ✍

Dan Katz

Länkar:

Om den belgiska skeptikerorganisationen:

<https://skepp.be/en>

Om Lacan:

https://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Lacan

Om SLAPP-suit

https://en.wikipedia.org/wiki/Strategic_lawsuit_against_public_participation

TEDx – talk med Patrick Vermeren:

<https://www.youtube.com/watch?v=0C5UQbWzwg8>

Spionen som kom hem från djungeln – en fotnot till kryptozoologins historia

Thomas Malm, professor i humanekologi, bjuder på en roande berättelse om en kryptozoolog.

NÅGOT MERA SEVÄRT än det som påstås finnas, men vars existens inte har kunnat bevisas, kan svårligen tänkas. Det skulle ledningen för TV-kanalen *Animal Planet* kunna skriva under på efter att i årtal framgångsrikt ha sänt kryptozoologiska program om Sasquatch eller Bigfoot. Olyckligtvis är den storfotade människoapan skygg för filmkameror, men drar sig av någon anledning inte för att springa ut framför bilar på skogsvägar eller titta in genom villafönster. Av den anledningen utsträcktes sökandet över



Staty av Bigfoot i Cataloochee, North Carolina

hela Nordamerika – ja, ända bort till Hawaiiöarna – vilket resulterade i 100 episoder av *"Finding Bigfoot"* och därmed goda inkomster för både kanalen och programledaren Matthew (konstpaus) Moneymaker ...

Visst kan jag hålla med den som tycker att det finns viktigare spörsmål att i vetenskapens och folkbildningens namn diskutera än vad jag under rubriken "Djur och odjur" dristat mig till i en tidigare ytterst allvarligt syftande essä (*Folkvett* nr 4, 2011). Till mitt försvar vill jag i så fall anförda att kryptozoologi (1) handlar om sådant som fascinerat människor i årtusenden, (2) har resulterat i påkostade expeditioner med forskningsresenärers liv och ära

som insats, (3) är av såväl empiriskt som teoretiskt intresse, samt (4) är alldeles förbaskat roligt att skriva om.

Såsom en fotnot till detta fascinerande ämnes idéhistoria tänkte jag här dela med mig av några anteckningar om den märklige Ivan T. Sanderson (1911–73). Låt oss begrundna den betydelse han haft för kunskapens vägar genom att tillhandahålla pseudovetenskapliga utmaningar.

En skotte i Karibien

”Jag trodde faktiskt, att jag hade fått tag i en krokodil, ty djuret piskade vattnet till orangefärgat skum och var nästan lika starkt som jag. Sedan fick jag upp det ur vattnet och såg att jag höll i en stor flodsköldpadda.” Det var en ung zoolog som under brinnande världskrig berättade om en helt annan kamp än den som fördes av militärer. Ivan T. Sanderson beskrev hur han tillsammans med sin hustru Alma gick balansgång på slemmiga trädstammar och utforskade fladdermusgrottor i Västindien och Melanamerika.

När hans bok *Living Treasure* (1941) kom ut var han 30 år gammal, och han hade redan då ett rätt äventyrligt liv bakom sig. Enligt omslagstexten till den svenska upplagan, *Urskogens liv* (1944), var han engelsman, men där tabbade sig förlagsredaktören ordentligt. Sanderson var nämligen född och uppväxt i Skottland, där hans far ägnade sig åt något av det mest skotska som tänkas kan – whiskytillverkning. Även fadern tycks ha varit äventyrligt lagd, för han dog i sviterna efter ett noshörningsangrepp i Kenya, där han assisterat ett filmteam lett av den berömde Martin Johnson.

Ivan T. Sanderson reste jorden runt redan som 17-åring



Ivan T. Sanderson

och utbildade sig senare till biolog vid universitetet i Cambridge, något förvånande – med tanke på hans passion för djur – med mastersgrad i botanik och geologi. Hans första reseskildring, *Animal Treasure*, utkom 1937 och handlade om en expedition till Trinidad, Haiti och Surinam, där hans kryptozoologiska passion väcktes av ett flyktigt möte med en jättefladdermus – en pterodaktyl, eller flygödla, enligt vissa spekulationer.

Några år senare var han åter i Karibien, officiellt med uppdrag att insamla och studera djur i deras naturliga miljö. Vad läsarna inte visste var att han även arbetade för brittiska underrättelsetjänsten med kontraspionage riktat mot tyskarna. Det han kunde berätta var å andra sidan nog så spännande, och hans levebröd skulle livet igenom

bli förmågan att fånga människors intresse för säregna djur och diverse obesvarade gåtor. Dessvärre var han föga framgångsrik ifråga om att även fånga kryptider för att därigenom ge definitiva svar på gåtorna.

Gäckande möss

”Det är lika lätt för laboratorieforskaren att rynka på näsan åt en kringflackande teoretiker, som det är för den praktiskt arbetande fältzoologen att le åt en stillasittande teoretiker”, skrev Sanderson. ”Bådas arbetssätt är var för sig meningslösa, ty det finns rum för både teori och praktik såväl hemma i laboratoriet som ute i de vidsträckta urskogarna.” Av stor betydelse för hans framställning ansåg han vara att alla djur ”inlemmas i naturens enhet, en enhet som ofta är sorligt förbisedd, och som verkligen behöver klarläggas.”

Sandersons ord skulle kunna stå som programförklaring för vilket som helst faunistiskt projekt – inte minst av kryptozoologiskt slag. Hans ställning som kryptozoolog förebådas genom rubriken på första kapitlet i *Urskogens liv*: ”Fantasi och verklighet”. Den gången lämnade han de vildaste hugskotten därhän, eftersom det visade sig vara alldeles för svårt att ta sig till den grotta på Jamaica där det enligt lokala berättelser fanns skelett av ett monstruöst djur som man offrat människor till i gångna tider.

Desto större intresse ägnade han åt en inhemsk gnagare känd som ”trädgårdsmusen” och som enligt samstämmiga uppgifter var ”mindre än husråttan och försedd med kort, glänsande, mjuk päls, på ryggsidan ockrabrun och på buksidan ljust guldgul. Man tycktes vara enig om, att ögonen var omgivna av svarta eller bruna ’glasögon’ och



Bild inte föreställande "trädgårdsmusen".

att svansen var mycket lång och en aning hårig. Det sades, att den levde i träd." På omisskännligt kryptozoologiskt manér tillade han:

Det fanns bara en invändning att göra mot en sådan varelses existens – beskrivningen stämde nämligen på många råttarter, som lever i träd – och det var, att den ännu så länge ej insamlats. Det är nästan omöjligt att bortse från detta förhållande, när det gäller en ö, där så många duktiga naturvetenskapsmän

har arbetat under många år. Samtidigt finns det i de avlägsnare delarna av bergen stora områden, som aldrig systematiskt har undersökts – och en ny musart upptäcktes på de brittiska öarna år 1923.

Utan att ha haft annan framgång i jakten på det okända djuret än att helt snabbt vid två tillfällen ha skymtat ”en stor, mycket blekt grå råtta med rent vit buksida och en svans, som jag fortfarande anser som vit”, skriver Sanderson att han börjat tvivla på att det rörde sig om en folkfantasins varelse. Han bekänner att han nog hade ”någon sorts tvångsföreställning rörande förekomsten av en ännu icke beskriven däggdjursart på Antillerna.”

Till hans försvar kan påpekas att det just på Hispaniola, där Haiti ligger, har förekommit flera arter av gnagare som anses utdöda, men som i och för sig skulle kunna finna kvar någonstans – liksom hittills okända former av den kryptozoologiskt förbisedda ordningen Rodentia.

Levande hästfossil

Långt mera sensationellt än att upptäcka en för vetenskapen okänd smågnagare skulle det ha varit att kunna hemföra en livslevande tretåig häst, ett levande fossil representerande ett tidigt stadium i hästens utveckling. Haiti visade sig vara hemvist för små hjordar av vildhästar, som det var svårt att komma nära. Sanderson lyckades anskaffa ett skinn och skelett som dock inte motsvarade förväntningarna:

Vi blev naturligtvis en aning besvikna, när vi upptäckte, att den inte hade tre tår och inte heller något annat som kunde



Tretåig häst (avliden).

betecknas som verkligt primitivt eller avvikande från vanliga hästar. Vi hade under de två år, som vi hade väntat och hoppats på att få tag i ett exemplar nästan lyckats övertyga oss själva om, att det skulle visa sig vara ett levande exemplar av *Protohippus* eller någon annan lika egendomlig form av utdöda, förhistoriska, amerikanska hästar.

Frågan var huruvida det rörde sig om inhemska vildhästar, som levt kvar i en orörd miljö sedan miljontals år, eller helt enkelt förvildade ättlingar till hästar som européerna infört. Att benstommen visade sig vara ovanligt smacker räckte i alla händelser för att Sanderson skulle kunna beskriva resultatet såsom helt motsatt den nedslagenhet han först känt. Något nytt hade han funnit, och ingen kunde veta vad som återstod att upptäcka i vildmarken ...

Kylslagna fynd

Så kunde det gå till att bli såld på kryptozoologi, och i det här fallet är exemplet av centralt idéhistoriskt intresse eftersom Sanderson på 40-talet myntade detta begrepp, även om det först senare lanserades av belgaren Bernard Heuvelmans, en zoologins *enfant terrible* som under seriösa former blivit doktor på jordsvinets tanduppsättning men till många andra forskares tandagnisslan specialiserat sig på att beskriva varelser han aldrig sett. Med ett undantag, vill säga. Hans samarbete med Sanderson resulterade nämligen 1968 i studien av en förment urmänniska.

Enligt vad det först påstods, skulle den aplike ha blivit skjuten i storskogen i Minnesota. Men eftersom det i så fall kunde rubriceras som mord, meddelades det istället att "Minnesota-ismannen", som han gemenligen kallades, påträffats infrusen i ett isblock, guppande på Ochotska havet. Någon upptining var det förargligt nog inte tal om, så Sanderson och Heuvelmans fick nöja sig med besiktning genom is och egenhändiga skisser som underlag för artbeskrivningen. Mottagandet från vetenskapligt håll blev också av kyligaste slag.

Olyckligtvis kom typexemplaret till *Homo pongoides*, "den människoapliknande människan", bort sedan det ryktats om att det härrörde från en monsterverkstad i Hollywood och var av latexgummi. Men 2013 dök det upp igen, efter att ha inköpts av "Museum of the Weird", beläget i Austin, Texas, där det alltjämt kan beskådas – genom is.

Kylslagna fynd hade Sanderson flera år tidigare intresserat sig för. Han ansåg sig, enligt vad han meddelat läsarna av *Saturday Evening Post* (16 jan. 1960), ha kommit på



hur de mammutar som påträffats i Sibiriens och Alaskas permafrost blivit djupfrysta så snabbt att kropparna bevarats helt intakta. Att hans förklaring med hjälp av vulkanutbrott och mystiska gasbubblor var helt orimlig samt att de inre organen i de diskuterade fynden ruttnat bort innan den naturliga mumifieringen, föranledde paleontologen Björn Kurtén att i kåserisamlingen *Hur man fryser in en mammut* (1981) kalla honom mytoman. (Även om det inte direkt hör till historien, kan åtminstone inom parentes nämnas att Kurtén vid ett tillfälle själv serverades en soppa med 36-tusenårig råvara: kött av en infrusen stäppbison från Alaska. Enligt konservatorn Eirik Granqvists bok *Äventyret människan*, 2009, smakade det mest av allt som en ”korsning mellan gyttja och gammalt fåhus”).

Det möjligas gränser

Nåja, en och annan plump i protokollet får inte hindra vetenskapliga framsteg, det var livet igenom Sandersons

underförstådda paroll. På 60-talet grundade han därför en förening för utforskandet av det oförklarliga, och det var ingalunda bara egentliga zoologiska mysterier han vurmade för. Var det till exempel kanske så att besökare från andra planeter byggt baser i havsdjupen varifrån de av och till för upp i atmosfären? Om det skrev han boken *Uninvited Visitors* (1967), som fick en lika originell som pseudovetenskapligt klingande undertitel: *A Biologist Looks at UFOs*.

Vid det laget var han sedan länge bosatt i USA, och i New Jersey hade han under några år på 50-talet en egen djurpark. Från televisionens barndom och till sin död 1973 var han en flitig gäst i rutan tillsammans med egna eller inhyrda djur. Det gällde att hela tiden komma med något nytt och sensationellt, gärna sådant som hade med exotiska djungler att göra – och om sådana platser blev bättre kartlagda, utsträckte i gengäld rymdforskning och UFO-observationer det möjligas gränser. Däremot fick tevetittarna aldrig se någon utomjording ta plats bredvid honom i studion.

Det här var en tid då Tarzanfilmer drog fulla hus till matinéerna och man alltså utan att blygas kunde sätta titlar som "forskningsresande" eller "storviltjägare" på visitkortet. Seriemagasin om Blixt Gordon och filmer som *King Kong* (1933) och *Skräcken i svarta lagunen* (1954) gav också uttryck för aptiten på upptäckter i avlägsna delar av världen och universum. För brittisk television gav sig David Attenborough ut på fångstexpedition efter komodo-varaner, i Sydamerika letade Rolf Blomberg inkaguld och rekordstora anakondor, och Sten Bergmans dotter Astrid skrev om hur hon skjutit människoätande tigrar och leo-

parder i Indien – för dåtidens läsare hjältedåd. Sten Bergmans egna forskningsresor var en nationell angelägenhet, vilket man förstår av hans beskrivning av en hemkomst från Nya Guinea, då fartyget med honom, hustrun och en samling levande paradisfåglar förtöjdes i Göteborgs hamn: ”Där mötte våra barn och flera goda vänner samt ett stort uppbåd av pressmän och fotografer samt representanter för radio och film. TV hade redan mött vid Vinga” (*Min far är kannibal*, 1959). Kort sagt, det mesta föreföll möjligt och man beundrade den som lyckats förvandla pojkdirömmen till ett levebröd.

Ivan T. Sanderson var en av dem som förkroppsligade fascinationen för det okända, allt det där som kom att bli de aldrig helt vuxnas vetenskap, och han kom att inspirera åtskilliga andra att söka fylla ut de vita fläckarna, om inte precis på kartan så i varje fall i vetandet. Så kan minnet av en pseudovetenskapsman också sammanfattas. ✍

*Thomas Malm, professor i humanekologi vid Lunds
Universitet*

Vad är pseudovetenskap?

Detta en återpublicering av en artikel av professor Sven-Ove Hansson från Folkvett 1995, nummer 3–4.

Att definiera pseudovetenskap är givetvis inte lika angeläget som att definiera vetenskap, men det är inte heller bara en kuriositet.

Det hänvisas så ofta till kategorin pseudovetenskap att termen som sådan är värd en omsorgsfull definition. "Pseudovetenskap" är ett viktigt nyckelord inom den skeptiska rörelsen, som strävar efter att försvara äkta vetenskap mot pseudovetenskap. Denna rörelse har växt snabbt sedan The Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal bildades 1976. Från 1983 till 1994 har (enligt förteckningarna i *Skeptical Inquirer*) antalet länder med skeptikerorganisationer som bekämpar pseudovetenskap ökat från 10 till 27.



"Pseudovetenskap" och "pseudovetenskaplig" är alltid nedsättande beteckningar. Det skulle vara lika egen-
domligt om någon stolt beskrev sin egen verksamhet som
pseudovetenskap som att skryta med att den är dålig ve-
tenskap.

Jag avser inte att försöka åstadkomma en värderingsfri
definition av pseudovetenskap, då jag anser att den ned-
sättande konnotationen hör till ordets egentliga betydelse.

Skuggan av vad?

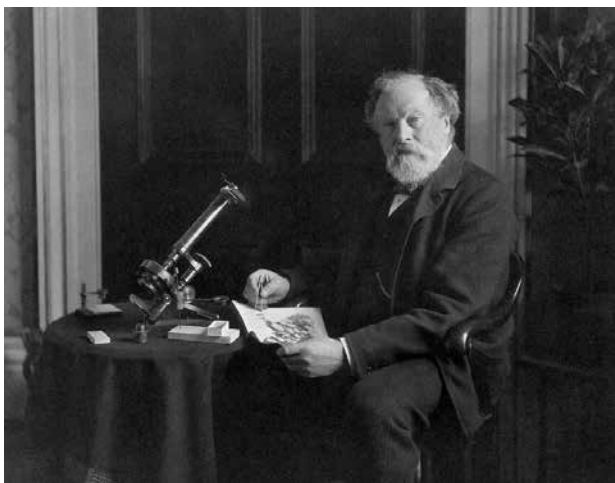
Fraserna "vetenskapens gränser" och "gränslinjen mellan
vetenskap och pseudovetenskap" används ofta i samma
betydelse, och de flesta författare tycks betrakta dem som
liktydiga. Att rita upp vetenskapens yttre gränslinje ses
som väsentligen samma sak som att dra en gräns mellan
vetenskap och pseudovetenskap.

Denna bild är uppenbarligen överdrivet förenklad. All icke-vetenskap är inte pseudovetenskap, och vetenskapen har icke-triviala gränser mot andra icke-vetenskapliga företeelser såsom religion och olika typer av icke-systematiserad kunskap. Vetenskapen har också interna avgränsningsproblem som gäller att skilja på god och dålig vetenskap.

Likväl kan pseudovetenskapen bara förstås i relation till vetenskapen. I ett viktigt avseende är den en motsats till eller en skugga av vetenskapen. Innan mera sägs om dess problematiska förhållande till vetenskapen, behöver något sägas om den vetenskapssyn som förutsätts i analysen.

Tyvärr finns det ingen allmänt godtagen definition av vetenskap. Filosofer och andra vetenskapsteoretiker har vitt skilda åsikter om vad vetenskap är, och uppsplittringen av olika vetenskapsfilosofier tycks accelerera. Å andra sidan har avsevärd enighet uppnåtts inom speciella avgränsningsfrågor. Det tycks råda allmän enighet om att t.ex. astrofysik, kardiologi, seismologi, befolkningsgenetik och zoofysiologi är vetenskaper. Det råder också stor enighet bland vetenskapsmännen att huvudräkning, filateli (kanske i motsats till numismatik), illusionism, kreationism, astrologi, Kirlianfotografi, slagruteanvändning, ufologi, teorier om forntida astronauter och Velikovskys katastrofteorier inte är vetenskap (och de sju sista av dem är pseudovetenskaper). Det finns oenighet på några få områden, men den allmänna bilden visar samstämmighet snarare än motsättningar i avgränsningsfrågor.

Det är paradoxalt att så mycken enighet har uppnåtts i speciella avgränsningsfrågor under nästan total frånvaro av enighet om de allmänna kriterier som dessa enskilda



Vetenskapsman i salong, sent 1800-tal

omdömen förmodas grunda sig på. Jag kan inte se något sätt att förena denna bild med det vanliga (och lika för-
enklade) antagandet att vetenskapen bygger på enhetli-
ga filosofiska principer. I stället tycks det som om dylika
principer har skräddarsyttts av filosofer för att få dem att
stämma med ett gemensamt bruk som har skapats under
århundradenas lopp av helt andra krafter.

Vetenskapen är en social konstruktion som har utveck-
lats ur generationer av forskares samlade möda. Dessa har,
utifrån olika livsåskådningar, försökt att förstå hur männ-
iskan, naturen och samhället fungerar.

Den enande kraften bakom dessa ansträngningar är en
anda av gemensam rationalitet. Med andra ord underkas-
tas varje forskares idéer och resultat de andra forskarnas

granskning. Vid varje tillfälle består den samlade vetenskapliga kunskapen av dessa resultat och av idéer som blivit vedertagna under processens gång.

Vetenskapen förändras ständigt. Detta gäller inte bara speciella empiriska föreställningar utan även mer allmänna filosofiska och metodologiska åskådningar och förhållningssätt. (Som exempel på detta har idealet med induktiva slutsatser utifrån direkta sinnesintryck ersatts med att man förlitar sig på teoritunga iakttagelser som tekniskt komplicerade mätningar.) Inget tidlöst metodologiskt kriterium kan avgränsa vetenskapen. All rimlig gränsdragning av vetenskapen måste relatera till denna ständigt skiftande kunskapsmassas (korpus) aktuella tillstånd.

Som Tom Settle noterade i en viktig studie om magins rationalitet är den vetenskapliga rationalitetens kollektiva natur en viktig del av skillnaden mellan vetenskap och t.ex. utövande av magi. Den enskilda magiutövaren i ett förlitterärt samhälle är inte nödvändigtvis mindre rationell än den enskilda forskaren i det moderna västerländska samhället.

Det den förra saknar är en intellektuell miljö av kollektiv rationalitet och ömsesidig kritik. ”Det är nästan ett begreppsligt missförstånd att kräva att varje individ i vetenskapssamfundet skall vara en framstående kritiker, i synnerhet av sina egna idéer.”

Följaktligen är hela det vetenskapliga övertygelsesystemet av nödvändighet tidsrelativt, men vid varje tidpunkt är det i stort sett detsamma för alla individer. Det är en möjlig (och enligt min mening fullt rimlig) ståndpunkt att fastän vetenskapen förändras, har en rationell individ inte något bättre val än att vid varje tidpunkt acceptera



"Alkemisten upptäcker fosfor", Joseph Wright, 1771

vetenskapens aktuella ståndpunkt i alla de frågor där hon inte har grundad anledning att ha andra åsikter.

Vad är pseudovetenskap?

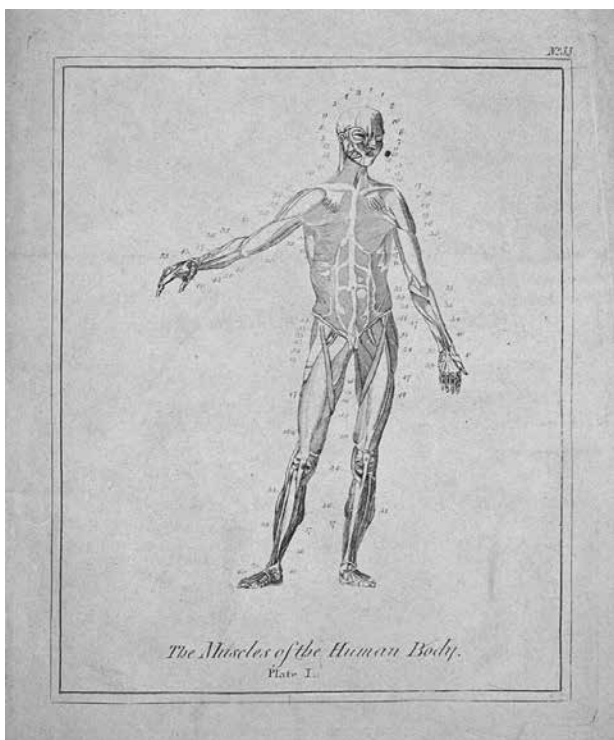
Etymologin är en naturlig utgångspunkt för definitionen av pseudovetenskap. Pseudo- betyder falsk. Således definierar The Oxford English Dictionary på följande sätt: "låtsas- eller falsk vetenskap, en viss mängd samhöriga

trosföreställningar om världen som felaktigt anses grundade på den vetenskapliga metoden eller ha den ställning som de vetenskapliga sanningarna nu har. ”Många som skrivit om pseudovetenskap, bland dem en del av de mest framstående medlemmarna av den skeptiska rörelsen, har betonat att pseudovetenskap är icke-vetenskap som framställer sig som vetenskap. Den främsta moderna klassikern inom skepticismen är Martin Gardners *Fads and Fallacies in the Name of Science* (”Modenycker och vanföreställningar i vetenskapens namn”). Enligt Brian Baigrie är ”det anstötliga med dessa föreställningar att de uppträder som äkta vetenskapliga”. Fast uttryckliga definitioner av nyckelbegreppet inte är vanliga i denna litteratur, antyds något liknande detta, både av etymologin och av olika uttalanden i den skeptiska litteraturen.

Definition 1: Ett fenomen är pseudovetenskap om och endast om (1) det icke är vetenskapligt, och (2) den eller de personer som är ansvariga för fenomenet försöker skapa ett intryck av att det är vetenskapligt.

Termen ”vetenskap” i denna definition skall förstås i den tidsrelativa men intersubjektiva betydelse som förklaras ovan. Således kan ett fenomen vara pseudovetenskapligt vid en tidpunkt men inte vid en annan.

Tyvärr stämmer definition 1 inte med det faktiska språkbruket. Det finns fenomen som uppfyller båda kriterierna i definitionen men som ändå inte allmänt kallas pseudovetenskap. Ett av de tydligaste exemplen är vetenskapligt bedrägeri. Detta är verkligen en verksamhet med en hög grad av vetenskapliga anspråk och en mycket låg grad av vetenskapligt värde, som till fullo uppfyller de båda kriterierna i definition 1. Ändå använder även fram-



stående kritiker av pseudovetenskapen sällan eller aldrig ordet "pseudovetenskap" när de diskuterar fusk som förekommer inom vanligen ortodoxa vetenskapsgrenar.

Anledningen till detta kanske bäst framgår av några hypotetiska exempel:

Fall 1: En biokemist utför ett experiment som hon tolkar som att de visar att ett visst protein spelar en viktig roll för muskelsammandragningar. Hennes kolleger är överens

om att resultatet är en ren artefakt som uppstått genom ett felaktigt genomfört försök.

Fall 2: En biokemist utför det ena slarviga försöket efter det andra. Hon tolkar dem hela tiden som om de visar att ett visst protein har betydelse för muskelkontraktionen, vilket andra forskare inte godtar.

Fall 3: En biokemist utför olika slarviga försök inom olika fält. Ett är det försök som nämns i Fall 1. Mycket av hennes arbete är av samma kvalitet. Hon företräder inte någon viss icke-ortodox teori.

Enligt det vanliga språkbruket betraktas fall 1 och 3 som dålig vetenskap och nummer 2 som ett fall av pseudovetenskap. Vad som föreligger i fall 2, men inte i de övriga, är en avvikande doktrin. Enstaka brott mot vetenskapens krav betraktas inte som pseudovetenskapliga. Pseudovetenskap, som den vanligen uppfattas, innebär en mer än tillfällig strävan att främja läror som skiljer sig från den för tillfället rådande vetenskapens.

Detta förklarar varför de flesta fall av vetenskapligt bedrägeri inte betraktas som exempel på pseudovetenskap. Vetenskapligt bedrägeri kopplas i allmänhet inte ihop med en avvikande eller oortodox doktrin. Tvärtom, den fuskande forskaren är angelägen om att hans resultat skall stämma med vad de vedertagna vetenskapliga teorierna förutsäger. Avvikelser från dessa skulle leda till en mycket större risk för avslöjande.

”Vetenskap” kan vara antingen ett enskilt eller ett kollektivt begrepp. I det förra fallet är biokemi och astrofysik olika vetenskaper, där den ena innehåller bl.a. studiet av muskelsammandragningar och den andra studiet av supernovor. The Oxford English Dictionary definierar den-



na betydelse som "en viss gren av vetandet eller forskning-
en; ett erkänt lärdomsfält". I den kollektiva betydelsen är
studiet av muskelsammandragningar och supernovor de-
lar av "samma" vetenskap. Som OED uttrycker saken rör
det sig om "den sorts kunskap eller intellektuell verksam-
het varpå de olika 'vetenskaperna' är exempel".

Pseudovetenskap förefaller att vara motsatsen till ve-
tenskap i den förra, individuella betydelsen. Det finns
ingen (enhetlig eller annan) korpus av pseudovetenskap i
motsats till vetenskapens korpus. För att ett fenomen skall
vara pseudovetenskapligt, måste det tillhöra en viss pseu-
dovetenskap.

Detta leder fram till följande förbättrade definition:

Definition 2: Ett fenomen är pseudovetenskapligt om och endast om det ingår i en doktrin sådan att (1) doktrinen är inte vetenskaplig, och (2) framträdande företrädare för doktrinen försöker ge sken av att den är vetenskaplig.

De flesta vetenskapsfilosofer, och de flesta forskare, föredrar att betrakta vetenskapen som en uppsättning metoder för att söka kunskap snarare än som en samling doktriner. Det finns en uppenbar spänning mellan denna konventionella syn på vetenskapen och "doktrin"-aspekten i definition 2.

Skepticismens dolda dagordning

Definition 2 är ändå inte tillräcklig för att fånga in det vanliga språkbruket, i synnerhet inte bruket inom skeptikerrörelsen. Anledningen till detta är att termen "pseudovetenskaplig" ofta används om doktriner som står i konflikt med vetenskapen men som inte framställs som vetenskapliga. Astrologiska, ufologiska och kiropraktiska läror angrips av skeptikerna som pseudovetenskapliga även om deras anhängare och utövare förkastar vetenskapen snarare än att åberopa vetenskaplighet. Detta vidgade bruk av termen är vanlig i den skeptiska litteraturen, och kan t.o.m. påträffas i filosofiska texter om avgränsningsproblemet.

"Det finns många pseudovetenskapliga doktriner som söker bli allmänt godtagna genom att påstå sig vara vetenskapliga; andra hävdar att de erbjuder alternativa förklaringar till vetenskapens eller påstår att de kan förklara det som vetenskapen inte kan förklara." (Grove 1985, s. 219)

Om pseudovetenskap är falsk vetenskap, så är doktriner



gjorda i vetenskapens namn utan helt enkelt anspråk som strider mot vetenskapen, vare sig de görs i vetenskapens namn eller ej. Detta skulle leda oss till följande definition:

Definition 3: Ett fenomen är pseudovetenskapligt om och endast om det (a) strider mot (god) vetenskap, och (b) tillhör en doktrin som strider mot (god) vetenskap.

För att se varför definitionens båda led behövs, tänk på följande två exempel: (1) en riktig redogörelse för DNA:s struktur ges i en kreationistisk bok; (b) men inte (a) uppfylls. (2) en oriktig redogörelse för DNA:s struktur ges i en i övrigt tillförlitlig kemibok; (a) men inte (b) uppfylls.

Definition 3 ligger ganska nära det faktiska bruket av termen "pseudovetenskaplig", åtminstone inom den skeptiska rörelsen, där ordet används oftast. Definition 3 är emellertid så långt ifrån den etymologiska definitionen att det är tvivelaktigt om den bör accepteras. Jag lutar därför åt att föredra definition 2 som en rimlig kompromiss mellan etymologin och det nuvarande bruket.

Om den del av definition 3 som har med "läran" att göra utesluts, får vi en liknande definition av ordet "ovetenskaplig".

Definition 4: Ett fenomen är ovetenskapligt om och endast om det strider mot (god) vetenskap.

Observera att "ovetenskaplig" är ett snävare begrepp än "icke-vetenskaplig", medan "pseudovetenskaplig" i sin tur är ett snävare begrepp än "ovetenskaplig". Ordet "ovetenskaplig" kan användas inte bara om avvikande doktriner, utan även om dålig vetenskap utan irrlärliga doktriner. Bedrägeri inom vetenskapen är uppenbart ovetenskapligt, och det kan finnas små ovetenskapliga delar i ett annars gott vetenskapligt verk. Det förefaller mig som om "ove-

tenskaplig” verksamhet snarare än pseudovetenskaplig verksamhet borde vara det som definieras som det som (god) vetenskap måste försvaras emot. Ovetenskaplig verksamhet omfattar både pseudovetenskap och dålig vetenskap. Pseudovetenskap (i den betydelse ordet har i definition 2) är en viktig ”fiende” till den goda vetenskapen, men den ”inre fienden” dålig vetenskap är inget mindre betydande hot mot det vetenskapliga projektet. ✍

Litteratur

- Baigrie, B. S., 1988, "Siegel on the Rationality of Science", *Philosophy of Science*, 55, 435-441.
- Gardner, M., 1957, *Fads and Fallacies in the Name of Science*, Dover 1957. [Svensk översättning av tidigare upplaga: [i] Vetenskap och humbug, Natur och Kultur 1955.]
- Grove, J. W., 1985, "Rationality at Risk: Science against Pseudoscience", *Minerva*, 23, 216-240.
- Lugg, A., 1987, "Bunkum, Flim-Flam and Quackery: Pseudoscience as a Philosophical Problem", *Dialectica*, 41, 221-230.
- Settle, T., 1971, "The Rationality of Science versus the Rationality of Magic", *Philosophy of the Social Sciences*, 1, 173-194.

Fotnot

Denna artikel är en svensk version av "Defining Pseudo-Science", *Philosophia Naturalis*, 1996, 33(1), 169-176.

NOTISER



Richard Dawkins Award 2021 går till Tim Minchin

Center for Inquiry har delat ut det årliga priset Richard Dawkins Award till Tim Minchin. Priset går till personer som utmärkt sig inom sekularism och rationalitet. 2021 års pris tilldelades Minchin av Dawkins själv med motiveringen:

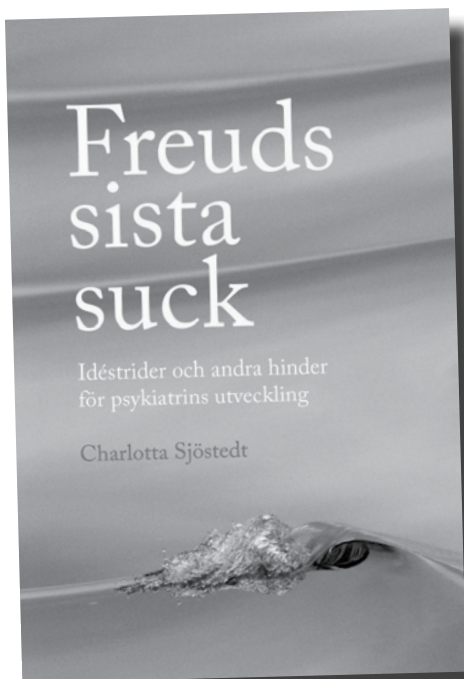
”Tims musik är inte bara en fröjd för en ateistisk beundrarskara; den öppnar även hjärtan och sinnen hos beundrare från hela världen inför

skönheten och kraften hos vetenskap och rationellt tänkande. Hans fantastiska arbete handlar om mycket mer än att motsätta sig religion och pseudovetenskap, men vare sig han sjunger sånger, berättar skämt eller komponerar en musikalhit så lyser hans kärlek för lärande, hans trogenhet till sanning och hans hopp för mänskligheten igenom.”

(Fri översättning från engelska.)

Skeptical Inquirer, vol. 46, no
1 januari/februari 2022, sida 9

NOTISER



*Freuds sista suck finns
nu som e-bok*

Charlotta Sjöstedts bok
”Freuds sista suck”, som re-
censerats tidigare i Folkvett,

finns nu som e-bok, där man
lagt till ett extra kapitel om
det psykoanalytiska nätverk
som Sjöstedt skrev om i Folk-
vett 2021-2.

MEDVERKANDE I DETTA NUMMER

I varje nummer av Folkvett deltar en rad olika skribenter med bidrag. Här följer en kort presentation av skribenterna i Folkvett 1/2022:

Maria Ahlsén och **Jessica Norrbom** är båda disputerade i fysiologi vid Karolinska institutet och är författare till flera böcker om kost och hälsa. Maria Ahlsén och Jessica Norrbom utsågs tillsammans med Jacob Gudiol till 2021 års folkbildare.

Pontus Böckman är civilekonom och ordförande i VoF:s riksstyrelse. Han är co-host i den engelskspråkiga podkasten *theESP* (The European Skeptic Podcast).

Sven-Ove Hansson är författare och professor i filosofi vid KTH. Han är redaktör för den filosofiska tidskriften *Theoria* och ansvarig utgivare för Folkvett. Han var VoF:s förste ordförande (1982-1987) och var medlem i riksstyrelsen 1982-2013.

Dan Katz är legitimerad psykoterapeut och legitimerad psykolog, psykoterapihandledare och författare, samt styrelseledamot i riksstyrelsen.

Billy Larsson är legitimerad psykolog, legitimerad psykoterapeut, fil. dr. och författare till flera böcker, bland annat den nyligen utgivna "Arton myter om Freud och vägen framåt".

Thomas Malm är professor i humanekologi vid Lunds universitet.

INNEHÅLL

- 4 Ledare: Om våren, Folkvett och vådan av att vara skeptiker.
- 9 Billy Larsson: Freud var önsketänkare – inte forskare
- 25 Dan Katz: 18 myter om Freud och vägen framåt: psykoanalysens fader analyserad
- 33 Maria Ahlsén och Jessica Norrbom: Hur ska man navigera i kostdjungeln?
- 41 Dan Katz: A Skeptics Dictionary: ett måste för alla personalvetare
- 50 Dan Katz: Porträtt av Patrick Vermeren, belgisk skeptiker
- 58 Thomas Malm: Spionen som kom hem från djungeln - en fotnot till kryptozoologins historia
- 70 Sven-Ove Hansson: Vad är pseudovetenskap?
- 85 Notiser